

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4):272"1599"

Prejeto: 5. 5. 2014

Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah iz leta 1599

VANJA KOČEVAR

univ. dipl. zgodovinar

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: vkocevar@zrc-sazu.si

Izvleček

Članek predstavlja patent nadvojvode Ferdinanda, deželnega kneza notranjeavstrijskih dežel z dne 12. novembra 1599, s katerim je vladar sicer ponovil svoje že več kot leto dni stare ukaze. Gre za enega najpomembnejših dokumentov izdanih na prelomu 16. in 17. stoletja, v letih, usodnih za politično-konfesionalni razvoj. Namen prispevka je predstaviti dva nasprotujoča si politična pola, namreč deželnega kneza in kranjske stanove, njune poglede na politiko ter tako patent kontekstualizirati. V prvem delu članek predstavlja predzgodovino konflikta, nadvojvodo Ferdinanda in stanove. V drugem delu je predstavljena politična zgodovina dežele Kranjske od začetka Ferdinandove oblasti do objave patenta leta 1599. Potem sta predstavljena transkripcija in kritični prevod patenta. V sklepu se prispevek posveča še delu »reformacijskih komisij«, ki so na terenu izvajale deželnoknežje protireformacijske dekrete.

Abstract

THE 1599 PATENT ISSUED BY ARCHDUKE FERDINAND ON THE FINAL BANISHMENT OF PROTESTANT PREACHERS AND ON THE ABOLITION OF THE PROTESTANT LITURGY IN INNER AUSTRIAN LANDS

The article presents the patent issued on 12 November, 1599 by Archduke Ferdinand, provincial prince of the Inner Austrian lands, by means of which the ruler repeated his orders that had first been given over a year earlier. The patent in question is one of the most important documents published during the turning point in political and religious development at the end of the 16th and the start of the 17th centuries. The purpose of the article is to introduce two opposing political sides, namely that of the provincial prince and that of the Carniolan provincial estates, present their views on politics and in doing so contextualize the patent. The first part of the article discusses the history of the conflict and provides information on Archduke Ferdinand and on the provincial estates. In the second part, the political history of Carniola from the time of Ferdinand's succession to the throne until his issuing of the patent in 1599 is discussed. Following that, there is a transcription and criti-

Ključne besede:

nadvojvoda Ferdinand, patent o dokončnem izgonu predikantov 1599, notranjeavstrijske dežele, Kranjska, kranjski deželni stanovi, deželni zbor, Ljubljana

Key-words:

Archduke Ferdinand, patent on the final banishment of Protestant preachers 1599, Inner Austrian lands, Carniola, Carniolan provincial estates, provincial diet, Ljubljana

cal translation of the patent. Finally, the author takes a closer look at the work of the »Reformation commissions« in charge of on-site execution of the Counter-Reformation decrees issued by provincial princes.

Uvod

Patent o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah nadvojvode Ferdinanda iz leta 1599 je eden ključnih dokumentov protireformacije v slovenski zgodovini.¹ Z napetimi časi konfesionalno-političnih vrenj, v katerih je patent nastal, so se zgodovinarji na Slovenskem ukvarjali vse od Valvasorja² dalje in pri njih je ta doba dobila različne ocene.

Patent je po eni strani protestantizmu zadal enega uničujočih udarcev, vendar pa po drugi strani še zdaleč ni naredil konca, saj je v notranjeavstrijskih deželah ostajal pomembno navzoč še vse do leta 1628, ko je Ferdinand, takrat že cesar, izdal patent o spreobrnitvi ali izgonu protestantskega plemstva dežel Notranje Avstrije. Določbe deželnoknežjega patenta so na terenu izvajale »reformacijske komisije«, te je na Štajerskem in Koroškem vodil sekovski škof Martin Brenner, na Kranjskem pa ljubljanski škof Tomaž Hren. V prispevku se bomo posvetili Kranjski ter še zlasti dogajanju v zvezi s protireformacijo v njeni prestolnici Ljubljani.

Članek poskuša predstaviti politično-konfesionalne razmere v deželi, kot tudi nasprotujoče si poglede na ustavnopolitični ustroj dežele pri dveh po konfesionalni in politični plati nasprotujočih si taborih. Na podlagi strokovne literature in virov je predstavljena politična zgodovina od začetka vladanja nadvojvode Ferdinanda do izdaje patenta leta 1599. Dogajanje na Kranjskem je na podlagi *Historiae annuae*, v konfesionalnih zadevah sicer pristranskega vira, ki za nasprotnike ne izbira besed, predstavljeno še z očmi jezuitov. Ta patent je transkribiran, kritično preveden in komentiran ter postavljen v časovni kontekst.

Ferdinand II.

Nadvojvoda Ferdinand (III.),³ deželni knez notranjeavstrijskih dežel med letoma 1595 in 1637, je v svetovnem zgodovinopisju bolj znan kot cesar Svetega rimskega cesarstva Ferdinand II. (1619–1637) in ena osrednjih osebnosti tridesetletne vojne. Večina zgodovinarjev ga že od 17. stoletja dalje opisuje kot benevolentnega človeka, ki pa je vodil skrajno rigidno in neizprosno protireformacijsko politiko.⁴ Take ocene je med drugim deležen tudi v *Slavi vojvodine*

¹ Za pomoč pri raziskovanju se iskreno zahvaljujem: dr. Borisu Golcu, dr. Lilijani Žnidaršič Golec, dr. Andreju Naredu, Barbari Žaboti in dr. Matjažu Bizjaku. Pri prevodu nemških tekstov v slovenščino so mi nesebično pomagali: dr. Boris Golec, dr. Sašo Jerše in dr. Kozma Ahačič. Za prevode iz italijanščine zahvalo dolgujem dr. Petri Svolfšak.

² Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 462–470.; Valvasor: *Čast in slava, 2. Zvezek, VII. knjiga*, str. 462–470; Dolničar: *Zgodovina*, str. 99, 119, 123; Gruden: *Zgodovina*, str. 791–875; Grafenauer: *Zmaga deželnega kneza*, 304–306; Štih, Simoniti: *Slovenska zgodovina*, str. 210–221.

³ Nadvojvoda Ferdinand (Gradec, 9. julij 1578–Dunaj, 15. februar 1637), sin nadvojvode Karla II. Zgodovinopisje mu je kot nadvojvodu glede na dva tirolska habsburška nadvojvoda z enakim imenom pripisalo zaporedno številko III., a je Ferdinand sam ni nikoli uporabljal. Po 1619., ko je postal glava nemške veje dinastije in sveti rimski cesar, pa je v dokumentih uporabljal zaporedno številko II. (»*Ferdinand der Ander*«), saj je bil po svojem dedu Ferdinandu I. drugi cesar s tem imenom. (*Die Kaiser*, str. 540–549; Albrecht: Ferdinand II., str. 125).

⁴ *Die Kaiser*, str. 540–549; Albrecht: Ferdinand II., str. 125–141.

Kranjske. Valvasor ga je označil za vladarja, ki je bil: »... bolj nagnjen k ukazovanju kot moledovanju in se ga ni dalo zastrašiti ...«⁵ nato je Ferdinandu v X. knjigi *Slave* posvečeno še posebno poglavje, v njem pa se ocena ponovi: »Zakaj najsi je bil ta gospod drugače zelo milostne in dobrohotne narave, pa se je v zadevi reformacije izkazal kot goreč, oster in zelo odločen.«⁶

Ferdinand je bil deležen stroge katoliške vzgoje svoje bavarske matere, vojvodinje Marije, ter katoliške izobrazbe. Pridobil si jo je pri jezuitih v Ingolstadt. Po svoji vrnitvi v Gradec in prevzemu oblasti v Notranji Avstriji je brez popuščanja izvedel protireformacijo z izgonom predikantov ter protestantskih meščanov. Leta 1617 je s špansko vejo Habsburžanov sklenil Oñatov dogovor in bil tako designiran za naslednika cesarja Matije ter dobil češko krono, prihodnje leto je postal še ogrski kralj.⁷ Ko je bil Ferdinand 28. avgusta 1619 končno izvoljen za svetega rimskega cesarja, je bil že več kot leto dni zapleten v vojno s češkimi stanovi. Ta konflikt je navsezadnje sprožil veliko spiralo nasilja, ki je med tridesetletno vojno opustošila Srednjo Evropo. Celotno Ferdinandovo vladavino so zaznamovali protireformacija, vojne in notranjepolitični konflikti s stanovi.⁸

Ferdinandova izvedba protireformacije v notranjeavstrijskih deželah je zanimiva še zlasti, ker predstavlja njegov debi na političnem parketu, na osnovi izkušenj, pridobljenih doma, je Ferdinand ravnal kasneje, ko je z izjemo Tirolske in avstrijskih prednjih dežel prevzel vse posesti nemške veje Habsburžanov in postal eden ključnih dejavnikov evropske politike. Vendar protireformacija ni povsod stekla po notranjeavstrijskem scenariju, Ferdinandova politika je na Češkem, Ogrskem ter ponekod v Cesarstvu doživela oborožen odpor in potem izzvala poseg drugih evropskih sil v Cesarstvo,⁹ s tem pa je pragmatični, realen politični moment končno postal pomembnejši od zavezništev na konfesionalni osnovi.

Na politične akcije Ferdinanda II. je poleg konfesionalnih ter realnih političnih dejavnikov vplivalo več političnih programov, ki so v Münchnu, Gradcu in Rimu nastajali že vse od konca osemdesetih let 16. stoletja dalje. Tu bomo na kratko omenili le najpomembnejše. Graški dvor se je pri izvajanju protireformacije in discipliniranju stanov zgledoval pri svojem bavarskem sorodstvu – Wittelsbachih. Bavarski vojvode so namreč svojo premoč nad plemiško opozicijo utrjevali že od leta 1568 dalje, s tem pa je Bavarska po oceni Heinricha Lutza postala model »zaprte konfesionalne države«. Medtem ko je nekaj časa kazalo, da bi Notranja Avstrija Karla II. kaj kmalu utegnila postati »protestantska stanovska država«. Bavarski vpliv se je jasno pokazal na konferenci v Münchnu leta 1579, ko so zbrani katoliški knezi dorekli program postopne odprave koncesij protestantom notranjeavstrijskih dežel, papež pa je sklenil poslati v Gradec svojega nuncija. Kljub močnemu vplivu in ugledu, ki so ga pri Habsburžanih uživali Wittelsbachi, med drugim sta bila oba notranjeavstrijska deželna kneza, Karel II. kot Ferdinand (III.), poročena z bavarskima vojvodinjama, je Bavarska za graški dvor še dolgo ostala le težko dosegljiv ideal.¹⁰

Med političnoprogramske spise lahko štejemo tudi testament Ferdinandovega očeta nadvojvode Karla II. z dne 1. julija 1584. Z njim je Karel II. uredil nasledstvo in svojim potomcem med drugim naročal:

»Tako hočemo mi povsem očetovsko in resno spodbuditi in prositi, da naši sinovi in hčere ne le sami osebno, temveč skupaj z drugimi visokimi krščans-

⁵ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 464.

⁶ Avtor poglavja o Ferdinandu II. v X. knjigi bi lahko bil tudi Erasmus Francisci. (Valvasor: *Čast in slava*, 3. zvezek, X. knjiga, str. 360).

⁷ Albrecht: Ferdinand II., str. 129.

⁸ *Die Kaiser*, str. 545.

⁹ Prav tam, str. 540–549; Albrecht: Ferdinand II., str. 125–141.

¹⁰ Kohler: Bayern als Vorbild, str. 387, 401–403.

kimi in svetnimi oblastniki stanovitno in vse do svoje smrti ostanejo in vztrajajo pri spodbujajoči katoliški veri, to naj ohranijo tudi v naših deželah in kolikor je mogoče odpravijo škodljivo sektaštvo. Naj tudi pazijo, da bodo v urade deželnih glavarja, upravitelja, vicedoma ter v druge urade, na dvor in tudi sicer v deželo sprejemali in zaposlovali naše stare zveste služabnike (za to jih je treba k temu pripraviti) in take osebe, ki so prave stare katoliške vere, pri tem pa je treba tudi pred drugimi in tujimi najprej misliti na naše katoliške deželane.»¹¹

Osem let po Karlovi oporoki in dve leti po njegovi smrti je (13. aprila 1592) Sveti sedež novemu graškemu nunciju Girolamu Portii poslal posebno papeško inštrukcijo. V Rimu so smernice za Portievo delovanje v Notranji Avstriji izdelali pod vodstvom papeža Klemena VIII. (pontifikat 1592–1605), in sicer na podlagi izkušenj prejšnjih dveh graških nuncijev, Marchesa Germanica Malaspine in Giovannija Andreae Caligarija.¹² Nunciji so v Rim pošiljali tedenska poročila o cerkvenih in političnih razmerah na svojem območju in zlasti v Notranji Avstriji postali pomembna opora deželnemu knezu pri konfesionalno-političnem merjenju moči s stanovi.¹³ Klemen VIII. je v svoji inštrukciji iz leta 1592 odločno posege v politiko ter glede tedaj še mladoletnega nadvojvode Ferdinanda, ki je študiral pri jezuitih v Ingolstadt, svetoval, naj ta kljub drugačnim željam številnih ostane na Bavarskem in nadaljuje šolanje ter si pridobi dobro izobrazbo. S političnoprogramskega stališča je najpomembnejša točka inštrukcije navdilo, naj bo notranjeavstrijskim deželnim knezom pojasnjeno, da imajo pravico izbrati vero svoje dežele ter da nobeden od njihovih podložnikov ne more izpovedovati drugačne vere kot oni sami.¹⁴ To pravno možnost – *ius reformandi* – je vsem deželnim knezom Cesarstva dajal že augsburški verski mir iz leta 1555, saj je za vzpostavitev reda v cesarstvu določil načelo *cuius regio eius religio*.¹⁵ Vendar so to v različnih delih Cesarstva izvajali različno intenzivno, odvisno od politične moči posameznih katoliških ali protestantskih deželnih knezov.¹⁶

¹¹ »Inmassen wir dann auch nit allain sy vnsere Sühn vnd Töchter für ire Personen zu angeregter Catholischen religion, in derselben neben andern hohen Christlichen vnd weltlichen Potentaten stanthafft Zuuerpleiben vnd bis in ir endt darin zuuerharren, Solliches auch in unsern Landen zuerhalten, vnd das schödlich Sectisch wesen souill möglich auszureiten, Sonder auch sich dahin zubearbeiten, in iren Regierungen, auch Zu Landtschaubtmanschaften, Verwesereyen, Viezdomb: und andern Ämptern, zu Hof, vnd sonst allenthalben in Landen die alten vnsere getreue Diener (wofer sy darzue Zubewegen) vnd solliche Personen, so der alten waren Catholischen religion seyen, Zunemben, vnd Zugebrauchen, Darunter auch vnsere Catholische Landleit vor andern vnd frembden Zubedenkhen, ganz Vätter: vnd erstlich hiemit ermont vnd ersuecht haben wollen.« (Hurter: *Geschichte*, 1. Band, št. LXXV, str. 528).

¹² Benedik: Instrukcija, str. 16–41.

¹³ Rainer: Die Grazer Nuntiatur, str. 290, 294.

¹⁴ Navodilo, kako poskrbeti za vzpostavitev katoliške vere v deželah Štajerski, Koroški in Kranjski, kjer ljudstva zahtevajo svobodo vesti in druge ugodnosti, kot se papeška inštrukcija imenuje, je sestavljeno iz dveh delov. Prvi nazorno riše razmere v omenjenih deželah, drugi pa predlaga ukrepe za odpravo danih razmer. Navodilo vidi glavno slabost, ki je omogočila vzpon protestantizma, v izprijenosti katoliške duhovščine, še zlasti žgoči problem konkubinata. Novi nuncij naj bi zato ob soglasju nadvojvode Ernesta izvedel temeljito vizitacijo. Poleg tega naj bi odprli jezuitski kolegiji in škofijska semenišča, razmislili pa tudi o ustanovitvi dveh novih škofij, in sicer na Koroškem in Goriškem. Papeški dvor se je dobro zavedal nevarnosti prodora protestantskih idej prek Beljaka v Italijo. Ugotoviti je bilo potrebno, kako odpraviti koncesije, dane protestantom. Sam nuncij naj se ne bi izpostavljal, temveč naj bi reforme po njegovih smernicah vodili deželni knez in škofje. V javne službe naj bi prišli katoličani, deželne kneze naj bi opomnili na njihovo *ius reformandi*. Za zgled naj bi bila graškemu dvoru Bavarska. (Benedik: Instrukcija, str. 16–41).

¹⁵ Dolinar: Die Gegenreformation, str. 326; Schindling: Die Habsburger, str. 293–295; Gruden: *Zgodovina*, str. 819.

¹⁶ *Ius reformandi* so najprej izkoristili protestantski knezi ter svoje teritorije v cesarstvu uredili po lastnih konfesionalnih nazorih (med prvimi, na primer: Hessen, Württemberg). Ob koncu 16. stoletja so jim sledili katoliški teritoriji: Fulda, Jülich–Cleve–Berg, Vestfalija, Würzburg,

Sklicevanje na *ius reformandi* je bil tudi ključni element najpomembnejšega političnega programa – spomenice lavantinskega škofa ter namestnika Notranje Avstrije Jurija Stobeja Palmburga (škofoval 1584–1618)¹⁷ z dne 20. avgusta 1598. Stobejeva spomenica, pripravljena na Ferdinandovo pobudo, je nato ključno zaznamovala nadvojvodove politične akcije. Spomenico je v slovenskem zgodovinopisju do sedaj najpodrobneje obdelal Josip Gruden, zato se tu držimo njegovega povzetka. Lavantinski škof je deželnemu knezu svetoval, naj protireformacijo začne takoj, ne meneč se za vojno s Turki, ter zavrnil strah pred oboroženim uporom protestantov. Zavrnil je drugi dve alternativni izvedbi protireformacije, in sicer uporabo sile ter javne disputacije. Nadvojvoda naj v skladu s svojo deželnoknežjo pravico odredi, naj bodo vsi njegovi podložniki katoliški, ter omogoči izselitev tistim (*ius emigrandi*),¹⁸ ki se ne bi hoteli spreobrniti. Po drugi strani naj poskrbi za red in mir, nepristransko sodstvo ter cenovno dostopnost živil. Same protireformacije naj ne izvaja pri vseh stanovih hkrati, temveč postopno, začenši s predikanti v Gradcu. Stobej je še zavrnil ideje o uvedbi inkvizicije v deželah Štajerski, Koroški in Kranjski, saj tukajšnji protestanti svojo vero izražajo javno in svobodno, hkrati pa mnogi med njimi opravljajo najvišje službe v vojski in upravi.¹⁹ Za inkvizicijo je bilo v omenjenih treh deželah po Stobejevem mnenju že prepozno, za obrambo katoliške vere pa bi jo lahko uporabili v primorskih deželah: Goriški, Gradiški, na Tolminskem, v Reškem glavarstvu, Trstu, na Idrijskem, v Ogleju in drugod v italijansko govorečih krajih, v katere protestantizem še ni tako močno prodr.²⁰

Ferdinand je imel očitno na izbiro štiri različne predloge za izvedbo protireformacije v svojem dominiju, in sicer: uporabo oborožene sile, mirno pot prepričevanja z javnimi disputacijami, inkvizicijo ter Stobejev legalistično-pragmatični program postopne odprave protestantizma, ki je naposled prevladal. Nadvojvoda je uporabil *ius reformandi* ter svoje početje dodatno »legaliziral« s tem, da stanovom ni potrdil verskih koncesij, ki jim jih je leta 1578 v Brucku na Muri podelil njegov oče Karel II.²¹

Ferdinandov oče nadvojvoda Karel II. je bil, za razliko od svojega sina, vsaj do sklenitve bruške verske pacifikacije, konciliantnega katoliškega stališča ter je v skladu s politiko svojega očeta, cesarja Ferdinanda I., in brata, cesarja Maksimilijana II., vodil kompromisno politiko do pripadnikov augsburške veroizpovedi v svojih deželah. Karel je šele po sklenitvi bruške pacifikacije, nemara tudi pod pritiskom svojih strogo katoliških bavarskih sorodnikov in papeža, ubral tršo politiko postopnega krčenja protestantskih koncesij.²² Njegov sin Ferdinand je bil odločnejši in je že od samega začetka vodil trdo rekatolizacijsko politiko.²³ Sašo Jerše dokazuje, da je Ferdinand svojo knežjo oblast štel za sakralno zadevo, ustavni koncept, ki ga je zastopal, pa je bil sakralizirano patriarhalen. Jedro Ferdinandovega političnega imaginarija je bila predstava o kne-

Salzburg in Bavarska. Zanimiv primer je Kurpfalz, ki je med letoma 1563 in 1583 večkrat zamenjal svojo konfesionalno podobo (izmenjevali so se luteranski in kalvinski deželni knezi, ki so deželo reformirali po svoje). Habsburžani so zaradi turške nevarnosti in politične moči zaostajali in popolne konfesionalizacije kljub postopnim protireformacijskim ukrepom do konca 16. stoletja še niso izvedli. (Duhr: *Geschichte der Jesuiten II.*, str. 1–4; Gruden: *Zgodovina*, str. 819; Schindling: *Die Habsburger*, str. 293–295; Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 326).

¹⁷ Gruden: *Zgodovina*, str. 817.

¹⁸ Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 332.

¹⁹ Gruden: *Zgodovina*, str. 818.

²⁰ Josip Gruden je v svoji sintezi obravnaval celotno vsebino spomenice, August Dimitz pa se je posvetil le tistemu delu, v katerem lavantinski škof zavrača inkvizicijo na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem ter jo predlaga za primorska gospostva. (Dimitz: *Geschichte III.*, str. 279). Glej še Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 331–332).

²¹ Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 331.

²² Jerše: *Vera, upanje, oblast*, str. 73–74.

²³ Prav tam, str. 85.

Anonimni avtor, Cesar Ferdinand II.
(NMS, Grafični kabinet, inv. št. G-596, foto:
Tomaž Lauko)

zu, ki je za svoje podložnike odgovoren kot oče za svoje otroke, vendar poleg očetovske srčnosti in miline premore tudi ostrino in od svojih podložnikov terja brezpogojno poslušnost. Kot meje svoje oblasti je priznaval deželno ustavo ter krščansko etiko po katoliškem nauku. S sakralizirano patriarhalnim političnim imaginarijem je bila imanentno povezana tudi skrb deželnega kneza za »pravovernost« njegovih podložnikov po nauku »edino zveličavne« katoliške Cerkve.²⁴ V ta kontekst želimo postaviti Ferdinandov patent z dne 12. novembra 1599, ki je vzorčni primerek iz vrste njegovih protireformacijskih ukrepov s časa na prelomu iz 16. v 17. stoletje, dekret pa je gotovo eden glavnih znanilcev konca protestantizma med meščani in kmeti v deželi.

Knezu nasproti so stali deželni stanovi treh dežel, ki so v skladu s svojim pogodbenim konceptom dvojne pokorščine zagovarjali tako imenovano mešano ustavo,²⁵ po kateri so bili sami nosilci deželnega ustavnega reda, deželni knez pa le njegov zaščitnik in porok.²⁶ Naposled je Ferdinand uveljavil svoj prav, s tem pa deželnoknežji princip ureditve gospodstva v deželi. Dne 1. avgusta 1628 je, takrat že skoraj devet let cesar Ferdinand II., izdal patent o spreobrnitvi ali izgonu protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel, s tem pa je protestantizem dokončno potisnil v ilegalo.²⁷ Vendar je treba tu dodati, da protireformacija nikakor ni bila hiter proces, ki bi z nekaj dekreti spremenil konfesionalno podobo dežele, temveč prej počasna tranzicija, pri čemer je k restituciji katolicizma verjetno vsaj v enaki meri kot protireformacijski ukrepi pripomogla katoliška obnova.²⁸ Vzrok za to, da je protireformacija napredovala tako počasi, je bil tudi, da je imela zgodnjenovoveška »segmentirana« država na voljo neprimerno manjši in šibkejši birokratski aparat kot »konsolidirane« moderne države od druge polovice 18. stoletja dalje.²⁹

Politične razmere ob Ferdinandovem nastopu vladavine

Ko je deželni knez notranjeavstrijskih dežel nadvojvoda Karel II. 10. julija 1590 v Gradcu umrl, je za seboj zapustil konfesionalno in poli-

²⁴ Prav tam, str. 96–97.

²⁵ »status mixtus« (Prav tam, str. 85).

²⁶ Prav tam, str. 98.

²⁷ ARS, AS 1097, 3. mapa, Cesarski patenti 1620–1700, št. 110.

²⁸ Glej Benedik: Odgovor ljubljanskih škofov, str. 41–66.

²⁹ Tilly: *Evropske revolucije*, str. 34–48.

tično razklano državno tvorbo v personalno in realno unijo povezanih dežel Štajerske, Koroške, Kranjske, Goriške z Gradiško ter mest Trsta in Reke.³⁰ Mladoletni prestolonaslednik Ferdinand je še študiral na jezuitski univerzi v bavarskem Ingolstadtu. Politični konflikt med katoliško dinastijo in pretežno protestantskimi stanovi se je nekoliko umiril, nekateri Karlovi protireformacijski ukrepi iz osemdesetih let so celo izgubili veljavo, tako so v mnogih mestih katoliškim ponovno sledili protestantski sodniki.³¹

Prvi je regentstvo nad notranjeavstrijskim dominijem prevzel nadvojvoda Ernest.³² Stanovi so brez uspeha zahtevali njegovo potrditev bruškega libela, v nastalem sporu je nato posredoval cesar Rudolf II. in odločil, naj do začetka vladanja nadvojvode Ferdinanda vse ostane tako, kot je bilo v času Karla II., kar pa pomeni, da pacifikacija *de iure* ni bila potrjena, vendar so njena določila *de facto* veljala. To je omogočilo, da so se dne 24. marca 1592 kranjski deželni stanovi poklonili komisarjem regenta v Ljubljani.³³ 22. junija 1593 so združene notranjeavstrijske čete v bitki pri Sisku uničujoče potolkle turško vojsko,³⁴ vendar zmage niso izkoristile zaradi neodločnosti vodstva in primanjkovanja provianta, bitka je celo sprožila trinajst let trajajočo vojno.³⁵ Leta 1593 je regent Ernest postal cesarski namestnik na Nizozemskem in notranjeavstrijske dežele je za dve leti v upravo dobil nadvojvoda Maksimilijan III.³⁶ Pod enakimi pogoji kot predhodniku so se 9. novembra 1593 stanovi poklonili tudi Maksimilijanu.³⁷

Maja 1595 je oblast v Gradcu naposled prevzel prestolonaslednik, nadvojvoda Ferdinand, kljub temu je bila njegova vlada do Ferdinandove dopoljne polnoletnosti decembra 1596 provizorična. Potem pa se je ponovno odprlo vprašanje sprejetja bruškega libela med deželne privilegije. Pri dednih poklonitvah je bila tradicionalno prva na vrsti Štajerska. Tamkajšnji deželni zbor je zahteval svobodo veroizpovedi, Ferdinand pa zvestobo stanov. Ko so ti naposled popustili, je bila 12. decembra 1596 v Gradcu dedna poklonitev. Naslednja je bila 28. januarja 1597 na vrsti Koroška ter 13. februarja Kranjska.³⁸ Privolitev stanov v dedno poklonitev brez potrditve bruške pacifikacije je dejansko pomenila zmago katoliške stranke, stanovi so sicer še naprej vzdrževali konfesionalno opozicijo deželnemu knezu, vendar je ta prevzel iniciativo in začel izvajati protireformacijo.

Sicer je še v času regentstva, v prvi polovici devetdesetih let, v mestih in trgih protireformacija postopno napredovala, a so se stanovi upirali, pogoste pa so bile tudi ostre polemike na deželnih zborih med evangeličanskim plemstvom in katoliškimi prelati. Stanovi so večkrat odrekli davčne privolitve ter v Gradec pošiljali razne pritožbe. Vendar je rekatolizacija mest in trgov po mnenju Augusta Dimitza vse bolj slabila protestantsko stranko v deželnem zboru, izgubljenih mest in trgov ni bilo več mogoče pridobiti za protestantizem.³⁹

Ljubljanski stolni dekan Tomaž Hren je tako lahko poročal, da so v Ljubljani leta 1596 prvič po letu 1573 s procesijo praznovali Marijino vnebovzetje, očitno je imelo mesto do tedaj pretežno protestantski značaj. Vendar je Hren tu verjetno naredil napako, saj je o dogodku pisal po spominu nekaj let pozneje. Prva vnovična procesija na dan Marijinega vnebovzetja je v resnici potekala že

³⁰ Gruden: *Zgodovina*, str. 798; Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 331.

³¹ Gruden: *Zgodovina*, str. 798.

³² Nadvojvoda Ernest je bil četrti otrok cesarja Maksimilijana II., 15. junij 1553–20. februar 1595. (*Die Kaiser*, str. 526).

³³ Gruden: *Zgodovina*, str. 799–800.

³⁴ Klun: *Archiv I.*, str. 48.

³⁵ Simoniti: *Fanfare*, str. 97.

³⁶ Nadvojvoda Maksimilijan III. je bil deveti otrok cesarja Maksimilijana II. (12. oktober 1558 – 2. november 1618). (*Die Kaiser*, str. 527).

³⁷ Gruden: *Zgodovina*, str. 800–801.

³⁸ Prav tam, str. 815–816.

³⁹ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 81.

leto prej, torej 1595. Hrenov opis dogodkov je verjetno pristen, pravi namreč, da je procesija izzvala negodovanje in roganje meščanov, medtem ko so katoliki molili k Bogu za krščansko vojsko, ki je ravno tisti čas oblegala Petrinjo.⁴⁰ Ljubljanske mestne oblasti so bile tedaj večinoma protestantske, leta 1596 je v mestnem svetu katoliško stranko zastopal le sodnik Lenart Job.⁴¹

V drugi polovici devetdesetih let so se začele vse bolj zaostrovati konfesionalno-politične napetosti, leta 1596 pa so bile take, da so se protestantski stanovi 18. junija 1596 zbrali na ločenem deželnem zboru in oblikovali tudi svoj odbor.⁴² Poskus prozopografije protestantskega odbora Kranjske je narejen po noticah v *Carnioliae Pragmaticae*. Protestantski odbor so sestavljali: deželni upravnik Nikolaj Bonomo,⁴³ Ludvik Thurn,⁴⁴ deželni upravitelj Jurij Khisl,⁴⁵ Herbard Auersperg,⁴⁶ Andrej Paradeiser,⁴⁷ Ditrih Lamberg,⁴⁸ Ludvik Sauer,⁴⁹ Krištof Moscon,⁵⁰ Janez Bonomo,⁵¹ Aleksander Paradeiser,⁵² prejemnik Sigesdorf,⁵³

⁴⁰ Hren: Memorial, str. 37–38.

⁴¹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 277–280.

⁴² Vprašanje ločenega zasedanja protestantskih članov deželnega zbora ostaja odprto, Peritzhoff v *Carnioliae Pragmaticae* piše, da so 18. junija 1596 protestanti imeli svoj ločeni deželni zbor in odbor, citat: »... unter 12. Junii haben die lutherische, und Evangelische Stände Separatim, ihre Landtäg, und ausschus gehalten, ...«. Ta notica odpira več možnih razlag, morda je šlo le za neformalno srečanje, reden posvet o verskih zadevah ali pa za secesijo na konfesionalni osnovi znotraj stanov. (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, Paragraf 15).

⁴³ Nikolaj Bonomo (*Niclas* ali *Nicolaus Bonhomo*). Po Valvasorju je osemnajsti deželni upravnik na Kranjskem svojo službo opravljal med letoma 1595 in 1598. Umrli je 4. marca v Gradcu, kamor so ga poslali stanovi. Prej je dolgo časa (med letoma 1578 in 1591) služboval kot štiriintrideseti kranjski deželni vicedom. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 71, 81).

⁴⁴ Ludvik grof Thurn pri Valvasorju posebej ni naveden. (Gratzky: *Repertorium*, str. 89).

⁴⁵ Jurij Khisl baron Fužinski (*Georg Kijßl Freyherr zu Kaltenbrunn*). Po Valvasorju devetinštirideseti deželni upravitelj na Kranjskem, svojo službo je opravljal med letoma 1592 in 1599, stanovi so ga leta 1594 poslali na državni zbor v Regensburg, ki je bil sklican zaradi turške nevarnosti. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 76).

⁴⁶ Peritzhoff v *Carnioliae Pragmaticae* navaja le »gospod Auersperg« (ARS, AS 2, *Deželni stanovi za Kranjsko*, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, Paragraf 15). Na podlagi Valvasorjevih seznamov in drugih notic v *Carnioliae Pragmaticae* lahko sklepamo, da je bil to baron Herbard Auersperg (1574–1618), vrhovni dedni deželni komornik in vrhovni deželni maršal na Kranjskem in v Slovenski marki, kranjski deželni upravitelj leta 1594, stanovski poverjenik med letoma 1607 in 1610, ki se je leta 1599 v deželnem zboru skoraj spopadel z deželnim vicedomom Jožefom Rabatto. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 70, 87; Preinfalk: *Auerspergi*, str. 446).

⁴⁷ Andrej Paradeiser (*Andreas* ali *Andree Paradeyser*) je bil po Valvasorju med kranjskimi poverjeniki v letih: 1592 in 1594; med letoma 1597 in 1599 je služboval tudi kot kranjski deželni vicedom. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 81 in 87). V *Slavi vojvodine Kranjske* se sicer pojavlja: VII. knjiga, stran 465; IX. knjiga, strani 81, 87; XII. knjiga, stran 34. (Gratzky: *Repertorium*, str. 60).

⁴⁸ Ditrih pl. Lamberg (*Dietrich von Lamberg*) pri Valvasorju posebej ni naveden (Gratzky: *Repertorium*, str. 45–46).

⁴⁹ Ludvik pl. Sauer, nemara gre za Janeza Ludvika Sauerja, (Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 456), ki so ga stanovi januarja 1599 poslali v Gradec. Manj verjetno je, da gre za Ludvika Kamila Suarda (*Ludwig Camillo Suarda* ali *Ludovicus Camillus Suarda*). Petintrideseti kranjski deželni vicedom, službo je opravljal med letoma 1591 in 1597. (Klun: *Archiv I*, str. 96). Poleg tega je bil večkrat kot komisar v službi deželnega kneza. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 81).

⁵⁰ Krištof pl. Moscon (*Christoph Moschcon*) se pri Valvasorju posebej ne pojavlja. (Gratzky: *Repertorium*, str. 52).

⁵¹ Janez Bonomo (*Hannß Pnhomb* ali *Hanns Bonham*) se v Gratzkijevem *Repertoriju* posebej ne navaja (Gratzky: *Repertorium*, str. 11), vendar ga je v *Slavi moč najti* med poverjeniki za leto 1596. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 87).

⁵² Aleksander Paradeiser (*Alexander Paradeyser*) je bil verjetno vpliven mož, saj je bil po Valvasorju med kranjskimi poverjeniki v letih: 1597–1598, 1599, 1600–1601, 1602, 1603 in 1604. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 87).

⁵³ Neidentificiran, sicer so Sigesdorfi pri Gratzkiju omenjeni na strani 82 in 83. (Gratzky: *Repertorium*, str. 82–83).

Maks Gall,⁵⁴ gospod Raunach,⁵⁵ gospod Neuhaus,⁵⁶ kranjski mestni sodnik⁵⁷ ter predstavniki Novega mesta.⁵⁸

Dedna poklonitev leta 1597

Leto 1597 je v deželo in zlasti v prestolnico Ljubljano prineslo več politično-konfesionalnih sprememb. 21. januarja 1597 sta namreč v kranjsko prestolnico prispela prva dva jezuita (v Ljubljano je jezuite povabil škof Janez Tavčar, od leta 1584 namestnik notranjeavstrijskih dežel,⁵⁹ jezuitski kolegij v Ljubljani pa je nato s posebnim brevom ustanovil papež Klemen VIII. 23. marca 1596).⁶⁰ Tema so se kmalu pridružili še drugi. V maju je jezuitska šola v Ljubljani že začela pouk⁶¹ in kmalu postala pomembna opora katoliški obnovi in protireformaciji.

Kmalu za prvima jezuitoma je v Ljubljano 8. februarja 1597 prispel še deželni knez, nadvojvoda Ferdinand, s svojim spremstvom⁶² ter se nastanil v škofovi palači. V Ljubljano sta ob poklonitvi prispeli tudi delegaciji iz Trsta in Reke.⁶³ Dva dni kasneje, 10. februarja, je začel zasedati kranjski deželni zbor. Od njega so cesarski komisarji zahtevali dedno poklonitev, potem pa se je začela ostra polemika. Protestantsko stališče je zastopal grof Ahacij Thurn, ki je zahteval, da bodoči deželni knez še pred dedno poklonitvijo reši vse verske pritožbe stanov ter jim prizna popolno versko svobodo. Temu se je uprl ljubljanski stolni dekan Tomaž Hren in dosegel, da je deželni zbor privolil, da bodo verske pritožbe obravnavane s tem pa je po dedni poklonitvi, s tem pa je katoliška, deželnemu knezu zvesta stranka dosegla pomembno politično zmago.⁶⁴ Po drugi strani so tudi ljubljanski jezuiti Ferdinandu svetovali, naj stanovom ne potrdi verskih koncesij iz bruške pacifikacije, in se tako že takoj po svojem prihodu aktivno vključili v politično življenje konfesionalno razklane dežele.⁶⁵ August Dimitz sklepa, da se je protestantska stranka v deželnem zboru v času dedne

⁵⁴ Maks pl. Gall (*Maximilian* ali *Max von Gall*) naj ni bil po Valvasorju leta 1599 med stanovskimi poverjeniki (Valvasor: *Die Ehre*, 2. Band, VII. Buch, str. 465), vendar se nato v seznamih poverjenikov v IX. knjigi ne pojavi (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 87).

⁵⁵ Neidentificiran, (*Herr von RAUNACH*) pri Gratzju so Raunachi omenjeni na strani 72. (Gratzy: *Repertirium*, str. 72).

⁵⁶ Neidentificiran. V Gratzjevem Repertoriju se od članov družine Neuhaus pojavlja le Franz von Neuhaus (1578), in sicer je v *Slavi* govora o njem v II. knjigi, na strani 441. (*Herr von NEÜHAUS*) (Gratzy: *Repertirium*, str. 54).

⁵⁷ Neidentificiran.

⁵⁸ *Herr Landts Verwalter Herr NICOLAUS PONOMB, Herr Graff Ludovicus von THURN, Herr Landts Verweser Herr Küsl, Herr von AURSPERG, Herr ANDREAS PARADAISER, Herr Dietrich von LAMBERG, Herr LUDOVICUS von SAUVER, Herr CHRISTOPH MOSCHCON, Herr Hannß PONHOMB, Herr ALLEXANDER PARADAISER, Herr Einnember von Sigerstofff, Herr Max Gall, Herr von RAUNACH, Herr von NEÜHAUS, Herr von Crainburg, die von Rudolfswerth.* (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, Paragraf 15).

⁵⁹ Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 328–329; Klun: *Archiv I*, str. 89.

⁶⁰ Gruden: *Zgodovina*, str. 802–803.

⁶¹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 280.

⁶² Ferdinandovo spremstvo so sestavljali: mati, vojvodinja Marija, nadvojvode Maksimilijan, Ernest in Leopold ter nadvojvodinje Gregorija, Maksimilijana in Margareta. (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, X. Buch, str. 353).

⁶³ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 280.

⁶⁴ Še preden so se decembra 1596 v Gradcu začele dedne poklonitve je papež Klemen VIII. svaril notranjeavstrijskega namestnika ljubljanskega knezoškofa Janeza Tavčarja, naj nadvojvoda ob dedni poklonitvi stanovom ne prizna nikakršnih konfesionalnih koncesij. Ferdinand nato res ni privolil v določanje pogojev za dedno poklonitev s priznanjem bruške pacifikacije, uspel, ter dedne poklonitve treh dežel sprejel, ne da bi bil stanovom karkoli obljubil. (12. december 1596 Gradec, 28. januar 1597 Gosposvetsko polje, 13. februar 1597 Ljubljana). (Gruden: *Zgodovina*, str. 816).

⁶⁵ *Historia annua*, str. 21.

poklonitve dejansko že znašla v manjšini, to pa naj bi se pokazalo s tem, da ji ni uspelo verskih pritožb predati pred dedno poklonitvijo.⁶⁶ Deželni knez je ob pomoči stolnega dekana Hrena in jezuitov uveljavil svojo voljo in 13. februarja v škofijski palači in ne v deželni hiši sprejel dedno poklonitev stanov.⁶⁷ Jezuitski letopis dedno poklonitev komentira s temi besedami:

»Tako po našem prihodu je prišel presvetli nadvojvoda Ferdinand, da bi od svoje vojvodine Kranjske sprejel prisego zvestobe. Naši so se morali zelo truditi, da ne bi bila s prisego podeljena in sprejeta kakšna obljuba, ki bi dovoljevala luteransko krivo vero, in z božjo pomočjo je zadeva uspela, kakor so želeli.«⁶⁸

Konfesionalno politični konflikt se je zelo očitno pokazal tudi v prisežnih vzorcih. Prvi je s katoliško formulo »Tako nam Bog pomagaj in vsi svetniki« prisegel nadvojvoda, nato so po protestantsko »Tako nam Bog pomagaj in sveti evangelij«⁶⁹ prisegli še deželni stanovi. Potem so bili na vrsti topovske salve z ljubljanskega gradu ter pogostitev in ples v deželni hiši. Po dedni poklonitvi novemu vladarju so se vrstile številne cerkvene in posvetne slovesnosti, dokler ni Ferdinand 19. februarja zapustil Ljubljane.⁷⁰

Zaradi moči protestantizma v notranjeavstrijskih deželah so tukajšnji politični razvoj pozorno spremljali tudi v Rimu. Graški nuncij Girolamo Portia je o dogajanju sproti obveščal Sveti sedež, tam pa so bili zadovoljni z njegovimi poročili o ugodnem zaključku kranjskega deželnega zbora,⁷¹ Portio je Rim obvesti tudi, da je bil papež zadovoljen z razpletom v Ljubljani, ugodnim za katoliško stranko, še zlasti zato ker je Portia v svojih prejšnjih pismih svaril, da utegne pred dedno poklonitvijo priti do težav. Papež je tudi zelo cenil, da je nadvojvoda tako trdno branil svoja stališča.⁷² Nuncij je v Rim poročal še, da mu je nadvojvoda sam zaupal, kako je v Celovcu poleg dedne poklonitve dosegel tudi odvzem neke cerkve protestantom in da so jo nato »reformirali« katoliški duhovniki. Stvari naj bi po nadvojvodovem mnenju še lažje potekale na Kranjskem, saj je lahko vsak dan ugotavljal, kako se širi katoliška vera.⁷³

Deželni knez se je po uradnem prevzemu oblasti hitro lotil dela in odločno nastopil, medtem ko se je v deželi krepil katolicizem. Na Hrenovo pobudo so 24. aprila 1597 v grajski kapeli prvič po sedemintridesetih letih ponovno proslavili praznik deželnega zaščitnika sv. Jurija.⁷⁴ 27. avgusta 1597 je v Gradcu umrl ljubljanski škof in notranjeavstrijski namestnik Janez Tavčar (škofoval 1580–1597)⁷⁵ in 18. oktobra je nadvojvoda na njegovo mesto⁷⁶ postavil dotedanjega stolnega dekana Tomaža Hrena (škofoval 1597–1630),⁷⁷ vendar je ta na potrditev iz Rima zaradi nasprotovanja graške nunciature čakal še vse do 12. septembra 1599. Takrat ga je v Gradcu apostolski nuncij Portia posvetil v ško-

⁶⁶ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 85.

⁶⁷ Gruden: *Zgodovina*, str. 816; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 271.

⁶⁸ *Historia annua*, str. 21.

⁶⁹ *Als vns Gott helff / vnd alle Heilligen in Als vns Gott helff / vnd das Heilig Evangelium* (ARS, AS 1073, 1/7r, *Landts=Handtvesst Deß Löblichen Hôzogthumbs Crain [...]. Laybach, 1687*, str. 77–78).

⁷⁰ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 271.

⁷¹ Pismo Portii, datirano Rim, 22. februar 1597. (*Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 260, str. 301).

⁷² Pismo Portii, datirano Rim, 1. marec 1597. (*Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 262, str. 302–303).

⁷³ Pismo kranjskega deželnega vicedoma Jožefa Rabatte v Rim, datirano Dunajsko Novo mesto po 1. marcu 1597. (*Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 264, str. 304–306).

⁷⁴ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 274; Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 280.

⁷⁵ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281; Klun: *Archiv I.*, str. 89.

⁷⁶ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 85.

⁷⁷ Klun: *Archiv I.* str. 89–90.

fa.⁷⁸ Novi odločni škof je skupaj z jezuiti pomembno okrepil katoliško stranko v Ljubljani. Jezuiti so se v svojem poročilu za leto 1597 pohvalili:

»Naš prihod in naša navzočnost v Ljubljani sta dvignila srca katoličanov, ki so ne le v mestu, marveč v vsej deželi že skoraj povsem obupali, upornost krivovercev pa se je uklonila v tolikšni meri, da so se sami čudili sebi in katoličanom, češ, če se je samo v dveh letih katoliška stvar tako okrepila, bo v Ljubljani in na Kranjskem luteranstvu odklenkalo. Tudi kmetje se veselijo, da morejo spet opravljati svoje pobožnosti z dvignjenimi križi, ne da bi se jim kdo posmehoval in na njihova bandera pljuval ali jih obmetaval z blatom.«⁷⁹

Katoliški tabor se je torej postopno krepil, vendar je treba nekatera jezuitska poročila jemati z zadržki, saj so verjetno marsikje pretirana:

»Katoličani so se prej umikali pred krivicami in nadlegovanjem in prosjačili, pogosto so bili tudi žrtve krivih obtožb. Zdaj vsi branijo svoje pravice že bolj pogumno, celo z bojevitimi tožbami. To je uspelo nekako v enem letu.«⁸⁰

Kranjski deželni zbor se je leta 1597 med drugim ukvarjal z župnijo Škocjan pri Turjaku.⁸¹ Že spomladi tega leta je nadvojvoda od Auerspergov, ki so imeli patronatske pravice nad Škocjanom, zahteval, da v župniji nastavijo katoliškega župnika, in zagrozil, da bo v nasprotnem primeru to storil sam.⁸² *Carnioliae Pragmatica* sporoča, da naj bi bila župnija Škocjan Auerspergom celo odvzeta. To je bilo po mnenju stanov v nasprotju z deželnimi svoboščinami, saj je bila župnija pod jurisdikcijo oglejskega patriarha.⁸³ Dokončno je verska komisija župnijo Škocjan pri Turjaku prečesala prihodnje leto.⁸⁴

Kranjski deželni zbor je naposled privolil v 80.000 goldinarjev v sklopu glavne privolitve (*Hauptbewilligung*), stanovi pa so skupaj z nadvojvodo k cesarju v Prago poslali Andreja Paradeiserja zaradi zagotavljanja pomoči cesarstva proti Turkom.⁸⁵

Kranjsko je tega leta prečkala papeška vojska, ki se je proti Italiji vračala s turškega bojišča na Ogrskem, vendar so pri vračanju nastale težave, saj vojski Beneška republika zaradi suma, da s seboj prinaša kugo, ni dovolila prehoda prek svojega ozemlja. Vojsko so zato nameravali vkrcati na ladje v Trstu, pri tem pa je posredoval graški nuncij Girolamo Portia in o svojih potezah obveščal Rim.⁸⁶

3. decembra so stanovi v Ljubljano dobili cesarsko potrditev svojih privilegijev, 20. decembra je tudi nadvojvoda Ferdinand v Gradcu Kranjcem potrdil deželne privilegije, seveda brez verskih koncesij in bruške pacifikacije.⁸⁷

⁷⁸ Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 111–116; Gruden: *Zgodovina*, str. 820.

⁷⁹ *Historia annua*, str. 23.

⁸⁰ Prav tam, str. 24.

⁸¹ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, Paragraf 27.

⁸² Rajšp: Protireformacija, str. 208.

⁸³ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, Paragraf 27. Glej tudi Žnidaršič Golec: Vzroki in okoliščine ustanovitve, str. 7–26.

⁸⁴ Rajšp: Protireformacija, str. 208–209.

⁸⁵ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 837, *Peritzhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, Erbhuldigungs und respective Landtagshandlung vom 1597ten Jar*.

⁸⁶ Pismo Portiji, datirano Rim, 13. december 1597. (*Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 375., str. 402–403).

⁸⁷ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 272.

Stopnjevanje pritiska protireformacije

Novi deželni knez je sprva vodil protireformacijsko politiko v obliki omejenih akcij kot njegovi predhodniki. Skrbel je, da so v mestnih svetih večino ponovno dobili katoličani ter da bi onemogočil delo predikantov.⁸⁸

Leta 1598 se je protireformacija v deželnoknežjih mestih nadaljevala z odstavljanjem evangeličanskih uradnikov, mestnih sodnikov in pisarjev. Poseben primer je bila Vipava,⁸⁹ ker predhodnih ukazov v zvezi s protireformacijo niso izvrševali in se je tam ponovno nastanil predikant, poleg tega so vipavski protestanti postavili novo protestantsko pokopališče. Nadvojvoda je zastavnila imetnikoma gospostva ob grožnji z visoko kaznijo 3.000 goldinarjev ukazal, da nehata ščititi protestantske tržane ter deželskemu sodniku in goriškemu župniku ukazal, naj porušita protestantsko pokopališče v Vipavi. Posredovalni poskusi kranjskih stanov,⁹⁰ ki so se, zbrani na deželnem zboru 28. februarja 1598, pritožili zaradi preganjanja protestantov v Vipavi, Kranju in Škocjanu pri Turjaku,⁹¹ so se izjalovili, saj jih je deželni knez označil za upor. Ferdinandov očitke je sprožil veliko negodovanja med protestantskimi člani stanov, grof Ahacij Thurn je na to izjavil, da si stanovi zaradi svoje zvestobe in zvestobe svojih prednikov česa takega niso zaslužili. Protireformacija v Vipavi je bila naposled nepreklicno izvedena.⁹²

Leta 1598 so se kranjski deželni stanovi na moč trudili, da bi dosegli priznanje verskih koncesij, vendar je na deželnem zboru s katoliško stranko potegnil tudi ljubljanski župan Mihael Rosen.⁹³ Dne 16. marca 1598 je bil škof Hren imenovan za deželnega maršala.⁹⁴ Nato so 30. marca 1598 protestantski stanovi Kranjske ponovno sestavili svoj verski odbor, ki so ga tokrat sestavljali: Ahacij Thurn, deželni upravitelj Jurij Khisl, Ludvik Thurn, Lovrenc Egkh, Andrej Paradeiser, Janez Viljem Schnitzenbaum, Janez Ludvik Sauer, Janez Bonomo, Erazem Scheyer, Maksimilijan Gall, Jurij Andrej Kazianer, Volf Engelbrecht Schränckler. Poleg tega so nekaj deželanov poslali v Gradec, kjer naj bi se s tamkajšnjim verskim odborom posvetovali o verskih zadevah.⁹⁵

Dne 3. aprila 1598 je bil proti zagotovilu, da bo izpolnjeval svoje obveznosti, med kranjske deželane sprejet kranjski deželni vicedom Jožef Rabatta,⁹⁶ ena od ključnih osebnosti protireformacije v deželi.⁹⁷ Krepila se je tudi katoliška obnova; 5. maja 1598 so v Ljubljani položili temeljni kamen za kolegij Družbe Jezusove.⁹⁸ Po poročilih jezuitov je vedno več ljudi prestopalo v katoliško vero, ki je pridobivala na ugledu:

⁸⁸ Gruden: *Zgodovina*, str. 817.

⁸⁹ Glej Golec: Meščanska naselja Vipavske, str. 201–230.

⁹⁰ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 275–276; Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86.

⁹¹ Gruden: *Zgodovina*, str. 822.

⁹² Dimitz: *Geschichte III.*, str. 280; Gruden: *Zgodovina*, str. 822; Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86.

⁹³ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 282.

⁹⁴ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 41, 42.

⁹⁵ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 282.

⁹⁶ Baron Jožef Rabatta (*Joseph Freiherr Rabatta*) je kot sedemintrideseti kranjski deželni vicedom služboval med letoma 1599 in 1602. (Klun: *Archiv I.*, str. 96). Leta 1600 je postal član deželnoknežje »reformacijske komisije« na Kranjskem, 1601. je bil tudi deželnozborski komisar in dosegel, da se je pred zasedanji deželnega zbora bralo mašo. Dne 1. januarja so ga v Senju, kamor sta ga kot komisarja poslala cesar matija in nadvojvoda Ferdinand, umorili uporni Uskoki. (Valvasor: *Die Ehre, 3. Band, IX. Buch*, str. 81–82).

⁹⁷ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 41, 42.

⁹⁸ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281.

»Od krive vere smo privedli v naročje Cerkve tri plemenite može in prav toliko žena, dalje tri meščane, ki so veljali med svojimi vsekakor za prvake, a tudi nemalo ljudi iz ljudstva.«⁹⁹

Maja in junija 1598 so kranjsko prestolnico pretresli nemiri med katoličani in protestanti. Ob katoliškem prazniku sv. Rešnjega telesa so se nekateri meščani oborožili, za to pa je kranjski deželni vicedom Rabatta terjal odgovor mestnih oblasti. 30. maja pa sta dva protestantska služabnika Janeza Viljema Schnitzenbauma izzvala prepir s katoličani, zato je sodnik enega zaprl, drugi pa se je zatekel pod varstvo svojega gospodarja.¹⁰⁰

Nadvojvoda je 1. julija 1598 znova ukazal, da se sme v mestni svet voliti samo katoličane.¹⁰¹ Nato je vicedom Rabatta 11. julija 1598 deželnemu knezu poslal poročilo in predlagal, da se v notranjem svetu pusti štiri, v zunanjem pa šest protestantov, ker katoličani niso bili dovolj izkušeni. Na seznamu je bilo tudi nekaj ljudi, ki niso bili meščani in niso bili večči nemščine.¹⁰² Ferdinand je odgovoril 18. julija 1598 in privolil v vicedomov predlog, vendar je zahteval, da Ljubljanci med meščane v prihodnje sprejemajo le katoličane.¹⁰³ Jezuiti so dogajanje na magistratu spremljali z budnim očesom in komentirali:

»... presvetli nadvojvoda Ferdinand je ljubljanski mestni svet, v katerem so imeli vedno premoč krivoverci, obnovil tako, da je pustil v notranjem svetu, v katerem je dvanajst mož, samo štiri luterane, v zunanjem, v katerem jih je štiriindvajset, pa šest. Tudi teh bi nikakor ne bil trpel, ko bi imel ob tako majhnem številu katoličanov koga, ki bi ga lahko postavil na njihovo mesto.«¹⁰⁴

Citat daje slutiti, da je moral biti protestantizem v Ljubljani še vedno močan, saj deželni knez v mestnih oblasteh preprosto ni mogel zamenjati vseh protestantov, saj katolikov, kot rečeno, ni imel na voljo. Konfesionalna čistka je otežila delo magistrata, zato so leta 1598 zamujale volitve župana in sodnika ter se zavlekle v avgust.¹⁰⁵ Tega leta je bila dokončno reformirana tudi župnija Škočjan pri Turjaku, kjer so patroni Auerspergi po poročanju jezuitov trideset let vzdrževali dva predikanta, tega leta pa je katolicizem v župniji ponovno vzpostavila deželnoknežja komisija, ki jo je Ferdinand 12. maja poslal pod vodstvom ljubljanskega škofa Hrena, kranjskega vicedoma in nadvojvodovega svetnika Jožefa Rabatte ter stiškega opata Lavrencija Zupana.¹⁰⁶ Zaradi nemoči deželnega kneza v desetletjih prej so si *ius reformandi*, ki jo je augsburški verski mir dodeljeval le deželnim knezom, v določenih delih dežele namreč prilastili posamezni zemljiški gospodje. Komisija je rekatolizirala župnijo, nastavila katoliškega župnika in izgnala predikanta Janža Znojilška.¹⁰⁷

Škof Hren naj bi po poročilih Augusta Dimitza nadvojvodinji Mariji, vplivni in strogo katoliški materi nadvojvode Ferdinanda, poslal pismo v katerem je plediral za dokončno odpravo protestantizma v deželi.¹⁰⁸ Napetosti med

⁹⁹ *Historia annua*, str. 26.

¹⁰⁰ Dimitz: *Urkunden zur Geschichte der Reformation*, št. 169, str. 96. Glej še Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 283–284.

¹⁰¹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281.

¹⁰² Dimitz: *Urkunden zur Geschichte der Reformation*, št. 170, str. 96.

¹⁰³ Prav tam, št. 171, str. 96; Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284.

¹⁰⁴ *Historia annua*, str. 26.

¹⁰⁵ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284.

¹⁰⁶ Lavrencij Zupan je bil stiški opat med letoma 1580 in 1600. (Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 882).

¹⁰⁷ Janž Znojilšek (Johann Snoilshik) 1568–1659. (*Historia annua*, str. 26–27; Rajšp: *Protireformacija*, str. 203–209; Znojilšek, Janž. *Slovenska biografija*. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi871277/> (06.05.2014)).

¹⁰⁸ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 285; Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86.

sprtima konfesionalnima stranema so se nadaljevale skozi vse leto 1598, ponazarja jih tudi citat iz jezuitskega letopisa:

»Najprej je imenovani Jožef pl. Rabatta nekaterim odličnikom Kranjske priredil gostijo, na katero je, ne da bi vedeli drug za drugega, povabil dva predikanta in dva naša. Ko so se nepričakovano zagledali, so brez posebne priprave takoj začeli drug drugega napadati, pri čemer se je čudovito pokazala ošabnost in nevednost predikantov. Večina navzočih poslušalcev je podvomila glede luteranstva, katoličani pa so bili deležni čestitk. Med luteranskimi veljaki je gospod Janez Bonomo izgubil spoštovanje do predikantov in krive vere ...«¹⁰⁹

Jezuitsko poročilo je sicer treba jemati kot pristranski vir, ko gre za medkonfesionalne obračune, vendar nam opis kljub temu omogoča dovolj dober vpogled v napeto javno življenje konfesionalno razklane Kranjske.

Spomladi leta 1598 je nadvojvoda Ferdinand romal v Italijo, kjer se je v Rimu srečal s papežem Klemenom VIII. Med protestante notranjeavstrijskih dežel se je zato naselil strah, da se bo deželni knez iz Italije vrnil z vojsko in protestantizem v svojih deželah zatrl s silo.¹¹⁰ To se ni zgodilo, se je pa nadvojvoda ob vrnitvi v Gradec obrnil na škofa Jurija Stobeja Palmburga po nasvet, kako izvesti protireformacijo. 20. avgusta 1598 je lavantinski škof in od leta 1597 dalje notranjeavstrijski namestnik Stobej Ferdinandu poslal zgoraj obravnavano spomenico, v kateri je pojasnil svoj pogled na izvedbo rekatolizacije notranjeavstrijskih dežel.¹¹¹ Stobej je svetoval postopno akcijo, začevši s predikanti v Gradcu. Glavno osišče Stobejevega programa je bilo knežja pravica določanja veroizpovedi svojih podložnikov, tistim prebivalcem, ki niso hoteli sprejeti katoliške vere, pa je program dopuščal *ius emigrandi*.¹¹²

Jeseni 1598 so bili po Stobejevi spomenici izdani tako imenovani Ferdinandovi »septembrski odloki.«¹¹³ 13. septembra 1598 je deželni knez najprej izgnal predikante iz Gradca in Judenburga na Štajerskem, po ugovorih štajerskih poverjenikov pa so bili izdani le še strožji vladarjevi odloki, Ferdinand je zavrnil tudi sklicevanje na augsburški verski mir in bruško pacifikacijo.¹¹⁴ Nato je na vrsto prišla Ljubljana, Celovcu pa je bilo takrat prizaneseno, saj je mesto pripadalo deželnim stanovom.¹¹⁵ Kot je bilo rečeno, je nadvojvoda 22. oktobra 1598 izdal ukaz, ki je z grožnjo s smrtno kaznijo veleval, naj vsi protestantski predikanti in učitelji še istega dne do sončnega zahoda zapustijo Ljubljano in v treh dneh vse nadvojvodove dežele. Ukaz je v Ljubljano prispel 29. oktobra:

»Knežja presvetlost onim predikantom in šolskim uslužbencem augsburške veroizpovedi, ki sedaj bivajo v njegove knežje visokosti glavnem mestu Ljubljani. Kakor koli jim je ime in kolikor jih je, jim je treba po tem knežjem dekretu resno ukazati, da se spričo tega [dekreta] odrečejo vsega nadaljnega pridiganja in drugega delovanja, kot tudi poučevanja v omenjenem glavnem mestu Ljubljani, ki pripada njegovi presvetlosti, in naj nato še pri belem dnevu odidejo iz mesta in njegovega pomirja, nato pa naj v naslednjih treh dneh zapustijo vse dedne kneževine in dežele njegove presvetlosti in naj se jih pod kaznijo izgube telesa in življenja v te več ne spušča. Po tem

¹⁰⁹ *Historia annua*, str. 27–28.

¹¹⁰ Gruden: *Zgodovina*, str. 817.

¹¹¹ Prav tam, str. 817–818.

¹¹² Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 332.

¹¹³ Gruden: *Zgodovina*, str. 823–824.

¹¹⁴ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 464–465; Dimitz navaja drugačna datuma, in sicer: 28. september za Štajersko. (Dimitz: *Geschichte III.*, str. 285).

¹¹⁵ Gruden: *Zgodovina*, str. 824.

naj se ravnaajo in tako naj se zgodi naša [volja]. V Gradcu 22. oktobra 98. leta. [Naslovljeno] na predikante, šolske in cerkvene uslužbence, ki so augsburške veroizpovedi in so v Ljubljani.»¹¹⁶

O izgonu predikantov so seveda izvedeli tudi v Rimu in 30. novembra 1598 so nuncijska pisma obvestili, da lahko nadvojvodi Ferdinandu sporoči papeževo zadovoljstvo s tem dogodkom.¹¹⁷

Ferdinandovi jesenski ukazi pomenijo konec dvajsetletnega obdobja po sklenitvi bruške pacifikacije, ko je bila protestantska Cerkev v notranjeavstrijskih deželah sicer legalizirana, ni pa se smela prosto razvijati,¹¹⁸ zdaj pa je bila potisnjena v ilegalo. Deželno knežjemu ukazu so se odločno uprli kranjski protestantski stanovi, tako da so predikanti, Ljubljano dejansko zapustili šele v prvi polovici novembra.¹¹⁹ Kot posledica ukinitve protestantske Cerkve in šolstva je škof Hren na praznik vseh svetih, 1. novembra 1598, zasedel protestantsko duhovno središče, cerkev sv. Elizabete s špitalom, v katerem je bila tudi stanovska šola; protestanti so kompleks uporabljali štiri desetletja. Škof je vstopil na čelu procesije, v cerkvi razbil krstni kamen, raztrgal oltarne prte in imel slovesno mašo.¹²⁰ (Pustošenje grobov v špitalski cerkvi je prišlo na vrsto leta 1601,¹²¹ Vladislav Fabjančič poroča, da naj bi se to zgodilo pred veliko nočjo v začetku leta 1601¹²²). Protestanti so to pričakovali in svoje knjige umaknili v deželno hišo – Lontovž, kjer so med Hrenovim maševanjem v cerkvi sv. Elizabete poslušali nemško in slovensko protestantsko pridigo.¹²³ Stanovski protesti pri nadvojvodi sicer niso zalegli.¹²⁴ Jezuiti so dogajanje komentirali:

»V oktobru je nadvojvoda luteranom prepovedal sleherno dejavnost njihovega krivoverstva. Kajti obenem s predikanti so bile odpravljene tudi krivoverške šole. Umaknili so se z veliko nejevoljo, vendar jih je k temu prisilila oblast presvetlega nadvojvoda.«¹²⁵

Kako je potekala protireformacija na politično-upravnem področju in kako je zaznamovala prebivalce mesta, ki je bilo še vedno tudi protestantsko, lepo kaže citat, ki se navezuje na odhod predikantov iz mesta:

»Ljubljansko mesto so volkovi zapustili 3. in 4. novembra. Velika je bila žalost zapeljanih ženic in skoraj nikogar ni bilo, ki odhajajočih ne bi obdaroval, tako da so celo revnejši zanje prispevali kak zlatnik. Prvega, drugega in

¹¹⁶ »Von der F. D^t ... denen in I. F. D^t ... hauptstat Laiboch jetzo wesenden predicanten und schuldienern in gemain, so der Augspurgerischen Conf., wie sy namen haben und so vil deren immer sein, in craft dises fürst. decretis ernstlich zubevelhen, das sy sich in angesicht dits, alles weitern predigen und andern exercitii, wie auch schulhalten in berürter I. D^t aigenthumblichen haubstat Laiboch genzlichen enthalten und darauf noch bei scheinender sohn aus der stat und derselben purgkhfrid heben, volgents aber in den nechsten dreyn tagen alle I. D^t erbfürstenthumben und land raumen und sich darinen bei verliering leibs und lebens weiter nicht betretten lassen. Darnach wissen sy sich zu richten, und beschicht daran ... Grätz den 22. Octobris anno 98. An N., die predicanten, schuel- und kirchendiener, so der Augsp. Conf. zuegethan und zu Laybach sein.« (Loserth: Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. 1. Teil, št. 507, str. 376–377).

¹¹⁷ Pismo Portii, datirano Rim, 30. november 1598. (Grazer Nuntiatur 4. Band, št. 451., str. 476).

¹¹⁸ Jerše: Vera, upanje, oblast, str. 73.

¹¹⁹ Fabjančič: Ljubljanski sodniki 2, str. 284.

¹²⁰ Vidmar: Požiga, str. 207.

¹²¹ Dimitz: Geschichte III., str. 333.

¹²² Fabjančič: Ljubljanski sodniki 2, str. 312.

¹²³ Dimitz: Urkunden zur Geschichte der Reformation, št. 176, str. 97–98; Vidmar: Požiga, str. 207.

¹²⁴ Dimitz: Geschichte III., str. 287.

¹²⁵ Historia annua, str. 28.

tretjega novembra so se v velikem številu udeleževali svojih silno uporniških govorov in brezbožnega obhajila, ki so ga bili priredili v javnih deželnih poslopih. Prečastiti izvoljeni ljubljanski škof jim je namreč že takoj prvi dan v novembru na praznik vseh svetnikov odvezl cerkev mestnega špitala, in šel tja iz stolne cerkve sv. Nikolaja v procesiji, tam sam maševal in pridigal ter dal ob veliki radosti katoličanov s petjem in glasbili odpeti himno »Te Deum laudamus«, kakor je navada ob podobnih prilikah. Čeprav bi se moglo zdeti, da vsega tega in še mnogo drugega niso storili naši, temveč se je zgodilo na ukaz presvetlega nadvojvoda in po njegovih komisarijih, imajo naši pri tem vendarle svoj delež.«¹²⁶

August Dimitz poroča, da je Ljubljano v teh dneh zapustilo pet predikantov, začasno zatočišče pa so našli pri evangeličanskem plemstvu po okoliških gradovih, dokler jih ni v letih 1600–1601 dokončno pregnala reformacijska komisija.¹²⁷ Zadnji superintendent kranjske protestantske Cerkve Felicijan Trubar, se je tako najprej zatekel v Moravče,¹²⁸ skrival naj bi se še na Brdu pri Kranju in Čretežu pri Mokronogu ter končno leta 1600 odšel na Württemberg.¹²⁹ Hkrati je prenehalo tudi delo stanovske protestantske šole in stanovi so 18. avgusta 1598 končno odpustili zadnjega rektorja, M. Engelberta Engela.¹³⁰ Leta 1598 je kranjski deželni zbor le privolil v 75.000 goldinarjev v sklopu glavne davčne odobritve (*Hauptbewilligung*).¹³¹

Koroška je podoben dekret o izgonu predikantov in ukinitvi protestantskih šol kot pred njo Štajerska in Kranjska od nadvojvode prejela decembra 1599.¹³² Leta 1598 so Kranjsko pretresli tudi dogodki, povezani z dolgo vojno med svetim rimskim cesarjem in sultanom; Turki so namreč po dolgem času spet prodrli do Ljubljane in v sužnost odpeljali Viljema Lamberga.¹³³ Oktobra je prestolnico za povrh pretresel še izbruh kuge, ki jo je na Kranjsko zanesel neki dijak s Koroškega.¹³⁴ Epidemija je jeseni in pozimi 1598 prizadela predvsem Ljubljano, tako da je deželno sodišče 2. novembra hkrati z odhodom protestantov svoj sedež preneslo v Novo mesto. Prihodnjo pomlad je kuga prizadela še druge dele dežele.¹³⁵

Prelomno leto 1599

5. novembra 1598 je bilo v Gradcu srečanje poslancev evangeličanskih stanov, v upanju na posredovanje so se obrnili tudi na cesarja Rudolfa II., vendar jih je ta zavrnil in napotil na njihovega lastnega deželnega kneza, to pa se je nazadnje tudi zgodilo.¹³⁶

Za 19. januar 1599 je Ferdinand dal sklicati štajerski deželni zbor, potem je štajerski stanovski odbor v Gradec povabil še predstavnike Koroške in

¹²⁶ *Historia annua*, str. 28.

¹²⁷ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86–87.

¹²⁸ Gruden: *Zgodovina*, str. 824; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 288.

¹²⁹ O zatočiščih Felicijana Trubarja je mogoče najti različna poročila. (Trubar, Felicijan. *Slovenska biografija*. (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi728928/>) (21.05.2014)).

¹³⁰ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 86–87.

¹³¹ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 837, Peritzhoff: *Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, Landtagshandlung vom 1598ten Jar.*

¹³² Valvasor: *Čast in slava, 2. zvezek, VII. knjiga*, str. 465; Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 465.

¹³³ *Historia annua*, str. 31.; Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284; Valvasor: *Die Ehre, 4. Band, XV. Buch*, str. 549.

¹³⁴ Jezuiti trdijo, da je bil dijak, kriv za izbruh kuge, protestant. (*Historia annua*, str. 31); Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284.

¹³⁵ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284.

¹³⁶ Gruden: *Zgodovina*, str. 825.

Kranjske, da bi tako lažje zavrli deželno knežjo protireformacijo. Kranjski deželni stanovi so izbrali te predstavnike: deželnega maršala Vajkarda Auersperga,¹³⁷ Andreja Paradeiserja, Janeza Ludvika Sauerja, Maksimilijana Galla, Jurija Andreja Kazianerja in Volfa Engelbrechta Schräncklerja ter jih poslali v Gradec, kjer naj bi se po Valvasorjevih navedbah zbralo kar dvesto deželanov iz treh dežel, ki so nato sestavili svojo pritožbo.¹³⁸

Nadvojvoda je poslanstvo stanov treh dežel sprejel 22. januarja 1599. Stanovski odposlanci so se sklicevali na bruško pacifikacijo in potrditev te cesarja Rudolfa II. v času regentstva.¹³⁹ Delegacija je nadvojvodi predala spomenico, v kateri so stanovi navedli vse nadvojvodove protireformacijske ukrepe zadnjih let ter ga prosili, naj jih prekliče in obnovi konfesionalne razmere, kakršne so bile v deželah ob nastopu njegove vladavine. Ferdinand je najprej zavrnil koroške in kranjske poslanca, rekoč naj gredo domov in se tam raje posvetujejo o obrambi domovine. Kljub temu pa je obljubil pisni odgovor na spomenico in 30. aprila 1599 je ta res prispel.¹⁴⁰

Razmere v kranjski prestolnici so bile vseskozi napete. Jezuitski Letopis je za opis ljubljanskih razmer v tem prelomnem letu uporabil citat iz Horacijevega opisa trojanske vojne:

»Znotraj in zunaj trojanskih zidov je potekala borba. Luterani v svojih srcih namreč niso mogli prenesti, da je presvetli knez leto poprej v mesecu novembru izgnal njihove predikante, ukinil šole in prepovedal vsakršno krivoversko dejavnost.«¹⁴¹

Odhod predikantov v ilegalo, kot rečeno, protestantizmu nikakor ni naredil konca, ta je še dolgo vztrajal na gradovih protestantskih plemičev, npr. na Turjaku in Brdu (pri Kranju), številni plemiči so izgnanim predikantom dajali zatočišče.¹⁴² Vendar je nadvojvoda plemičem, ki so skrivali predikante na svojih gradovih, grozil z visokimi kaznimi.¹⁴³ Poleg tega so protestantski meščani v Ljubljani na protireformacijske ukrepe oblasti odgovorili tako, da so si marca 1599 uredili novo pokopališče (pri nekdanjem morišču, kot poročajo jezuiti)¹⁴⁴ in svoje umrle pokopavali še slovesneje kot prej. Protestantske verske obrede so še naprej opravljali tudi na gradovih. Zaostrile so se razmere med konfesijama v mestu, jezuiti poročajo o zarotah, ki so jih kovali protestanti proti njim, in o njihovem provociranju katoličanov.¹⁴⁵ Verjetno sta obe strani provocirali druga drugo ter izzivali nemire in napetosti, a na žalost nam protestantski viri niso na voljo.

Kranjski deželni zbor se je leta 1599 prvič zbral 13. februarja (tega leta je kranjski deželni zbor zasedal kar šestkrat)¹⁴⁶ in sklenil deželnemu knezu predati verske pritožbe.¹⁴⁷ Protestanti vseh treh dežel so se poleg tega odločili, da na bližajočih se deželnih zborih ne bodo ničesar odobrili, dokler nadvojvoda ne bo rešil njihovih verskih pritožb. Ko so se razmere na bojišču proti Turkom

¹³⁷ Vprašanje identitete deželnega maršala je še nerazrešeno, Peritzhoff namreč poroča, da je bil leto prej, 16. marca 1598, škof Hren imenovan za deželnega maršala (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 41, 42).

¹³⁸ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 465; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 288–289.

¹³⁹ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 87.

¹⁴⁰ Gruden: *Zgodovina*, str. 825; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 289–291.

¹⁴¹ *Historia annua*, str. 29.

¹⁴² Prav tam, str. 29.

¹⁴³ Gruden: *Zgodovina*, str. 824.

¹⁴⁴ *Historia annua*, str. 29; Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 284; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 296.

¹⁴⁵ *Historia annua*, str. 29–30.

¹⁴⁶ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 837, Peritzhoff: *Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, Sechsfache landtagshandlung vom 1599ten Jar.*

¹⁴⁷ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 291.

zaostriale, je nadvojvoda za 19. april 1599 ponovno sklical deželne zборе in zahteval denar za vojsko v Vojni krajini. Po vodi so splavali tudi vsi stanovski poskusi, da bi si pri svojih pritožbah zagotovili posredovanje protestantskih knezov Cesarstva ali cesarja Rudolfa II.¹⁴⁸

V kranjskem deželnem zboru je nato nastal hud spor, protestantski gospodje so ponovno zahtevali, da bi najprej razpravljali o verskih pritožbah in niso hoteli ničesar odobriti za vojne namene.¹⁴⁹ Medkonfesionalne napetosti so se zrcalile tudi v novem, »precedenčnem« sporu. Že 9. februarja 1599 se je namreč med zasedanjem deželnega zbora vnel spor glede prednosti med ljubljanskim škofom Tomažem Hrenom in grofom Ahacijem Thurnom, dednim dvornim mojstrom na Kranjskem. Spor je nastal, ker naj bi imel škof mesto pred omenjenim grofom Thurnom. Hren je svojo zahtevo utemeljeval s knežjim naslovom, ki so ga ljubljanski škofje, po njegovih besedah, nosili že od davnih časov.¹⁵⁰ Poleg tega je škof poudaril, da privilegijev ne podeljujejo stanovi, temveč deželni knezi in da se zato prednosti ne namerava odreči.¹⁵¹

Toda Ahacij Thurn, ki je tedaj predsedoval zboru, je v odgovor navedel pravice dednega deželnega mojstra,¹⁵² ki so jih po njegovih besedah določili cesarji, kralji in tudi nadvojvoda Karel. Thurn je zato trdil, da ima kot dvorni mojster pravico biti prvi takoj za deželnim glavarjem vprašan za mnenje in da škofu ne namerava jemati njegovih pravic. Zagotovil je še, da bo, če bo Hren prednost dokazal na podlagi svojih pravic, to tudi spoštoval. Stanovi so potemtakem sklenili zadevo poslati na dvor in počakati na rešitev.¹⁵³ Deželnoknežja resolucija je bila javno prebrana 21. aprila 1599, spor pa je bil rešen v škofovo korist. Takoj zatem je škof od grofa Thurna prevzel »prednostno mesto« v deželnem zboru (»den Vorsitz«).¹⁵⁴ Jezuiti so o nastalem precedenčnem sporu tendenciozno poročali:

»Na zboru stanov je skušal neki veljak celo spraviti prečastitega škofa ljubljanskega s prvega mesta.«¹⁵⁵ in: »Novi grofje Thurn so si prizadevali, da bi prečastitega škofa ljubljanskega, ki so ga bili cesarji že davno počastili z dostojanstvom kneza, izpodrinili z njegovega običajnega prvega mesta v zboru in bi se sami povzpeli nanj.«¹⁵⁶

Medkonfesionalne napetosti so pripeljale tudi do pravih incidentov, kakršen je bil skorajšnji dvoboj med vicedomom Jožefom Rabatto in deželnim maršalom Herbertom Auerspergom 13. marca 1599.¹⁵⁷ Znani sta dve poročili o incidentu, in sicer *Carnioliae Pragmatica* ter jezuitski letopis. Prva povzema stanovsko-protestantski pogled nanj; *Carnioliae Pragmatica* v uvodu poudarja, da je bil kranjski deželni vicedom Jožef Rabbata šele pred kratkim sprejet med

¹⁴⁸ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 466; Valvasor: *Die Ehre*, 2. Band, VII. Buch, str. 466.

¹⁴⁹ Gruden: *Zgodovina*, str. 825.

¹⁵⁰ Ljubljanski škofje so knežji naslov imeli od 26. maja 1533, ko je rimski kralj Ferdinand I. drugemu ljubljanskemu škofu, Krištofu Ravbarju, in njegovim naslednikom na sedežu ljubljanske škofije podelil ta naslov. (Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 44; Klun: *Archiv I*, str. 89).

¹⁵¹ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, Paragraf 47.

¹⁵² »*Erblandtschafftmeister in Crain*«, poleg tega je Ahacij Thurn v istem paragrafu označen tudi kot nosilec pravic deželnega dvornega mojstra »*die Freyheiten des Landthoffmeisterthumbs*«. (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, Paragraf 47).

¹⁵³ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, Paragraf 47.

¹⁵⁴ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, Paragraf 48.

¹⁵⁵ Notica o precedenčnem sporu se v letopisu jezuitskega kolegija sicer pojavi še pod vpisom za leto 1598, to pa je verjetno napaka, saj glede na poznejše incidente vicedoma Rabatte nedvomno opisuje dogajanje leta 1599. (*Historia annua*, str. 28).

¹⁵⁶ Precedenčni spor je nato omenjen še enkrat pri letu 1599. Precedenčnih sporov je bilo vsekar več, vendar notici zelo verjetno opisujeta istega. (*Historia annua*, str. 31).

¹⁵⁷ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, Paragraf 52.

deželane na Kranjskem¹⁵⁸ in da je 13. marca med zasedanjem deželnega zbora proti deželnemu maršalu Herbertu Auerspergu¹⁵⁹ prijel za orožje. Poudarja tudi, da se je Rabatta tudi sicer v javnosti in deželnem zboru do deželnega maršala obnašal zelo vročekrvno in absurdno. Potem so se deželni stanovi »dvignili« proti vicedomu in ga niso več spustili na nobeno zasedanje. O poteku dogodkov so stanovi v obširnem pismu z datumom 15. marec 1599 obvestili deželnega kneza in zapisali svojo oceno dogajanja.¹⁶⁰ O incidentu so jezuiti poročali v povezavi z opisanim precedenčnim sporom, vendar so krivdo za skorajšnji spopad pripisali nasprotni strani:

»Nekdo drugi od prvakov pa je skušal na deželnem zboru z blatenjem osramotiti vicedoma Jožefa Rabatto, toda zaman. Prečastiti škof ljubljanski je po odloku presvetlega nadvojvoda ohranil svoje mesto, vicedom pa je odvrnil od sebe sramoto s tem, da je ponudil svojo obrambo tudi z mečem, če bi bilo potrebno. Ponudil je dvoboj, kar je bila le zlobna nakana nasprotnikov, in izpostavil bi se v očitno življenjsko nevarnost, če mu katoliški prelati ne bi tega preprečili.«¹⁶¹

Jezuiti so krivdo ponovno pripisali protestantom, Rabattovega nasprotnika, deželnega maršala Herberta Auersperg, poimensko ne navajajo.¹⁶²

Napetosti v kranjskem deželnem zboru ter drugih stanovskih organih leta 1599 pa s tem še ni bilo konec. 17. marca deželnoknežji komisarji niso hoteli sprejeti deželnozborskega odgovora, ki so jim ga prek sekretarjev izročili stanovi.¹⁶³ Očitno so bili precedenčni spori izraz konfesionalnih napetosti, deželnoknežjo razsodbo z 21. aprila so prelati razlagali po svoje, stiški opat je tako sedel pred predsednikom urada poverjenikov, saj je v odsotnosti ljubljanskega knezoškofa opat predstavljal duhovniški stan.¹⁶⁴ Na seji stanovskega odbora so 3. avgusta odprli vprašanje, ali je dovoljeno nadaljevati razpravo, če ni prelatov in duhovnikov, in ali so takšni sklepi pravnomočni. Končno je bil sprejet soglasen sklep, da je treba ponovno sklicati stanovski odbor ter predstavnike stanu prelatov ponovno popisati.¹⁶⁵ Vpliv stanu prelatov se je od nastopa škofa Hrena naprej sicer hitro večal.

Protestantski stanovi so odrekli finančno pomoč za vojno, katoliški deželani pa so zahtevam deželnega kneza radi ustregli in bili pripravljeni prispevati sredstva za vojno s Turki.¹⁶⁶ Kljub vsem zapletom, ki so leta 1599 pretresli deželo in deželni zbor, je deželni zbor končno privolil v 75.000 goldinarjev v sklopu glavne davčne privolitve (*Hauptbewilligung*).¹⁶⁷ 30. aprila 1599 je nadvojvoda

¹⁵⁸ Vicedom Jožef Rabatta je kranjsko deželanstvo res dobil šele slabo leto pred incidentom, natančneje 3. aprila 1598 v zameno za obljubo, da bo izpolnjeval svoje obveznosti. (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7., Paragraf 42).

¹⁵⁹ Baron Herbard Auersperg (1574–1618), vrhovni dedni deželni komornik in vrhovni deželni maršal na Kranjskem in v Slovenski marki, kranjski deželni upravitelj leta 1594, stanovski poverjenik med letoma 1607 in 1610. Leta 1596 je sodeloval v ločenem protestantskem deželnem zboru in odboru. (Valvasor: *Die Ehre, 3. Band, IX. Buch*, str. 70, 87; Preinfalk: *Auerspergi*, str. 446; ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 15).

¹⁶⁰ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 52.

¹⁶¹ Tako kot v stanovskih virih sta tudi v jezuitskem letopisu precedenčni spor in Rabattov incident drug drugemu. Da gre pri jezuitih za napačno datacijo, je mogoče razbrati tudi iz nadaljevanja, ko letopis pravi: »Vse to se je zgodilo okoli leta 1598.« Oba opisa se nedvomno nanašata na napetosti v kranjskem deželnem zboru spomladi 1599. (*Historia annua*, str. 28).

¹⁶² Glej tudi Dimitz: *Geschichte III.*, str. 291–292.

¹⁶³ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 54.

¹⁶⁴ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 55.

¹⁶⁵ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I.*, Prot. 7, Paragraf 57.

¹⁶⁶ *Historia annua*, str. 30.

¹⁶⁷ ARS, AS 2, 1. reg., šk. 837, *Peritzhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, Sechsfache landtagshandlung vom 1599ten Jar.*

izdal *Hauptresolution* kot odgovor na pritožbe protestantov; z njo je zavrnil vse pritožbe ter plemstvo posvaril pred posledicami njihovega morebitnega upora.¹⁶⁸ Izhodišča za kranjski odgovor na »glavno resolucijo« je oktobra 1599 izdelal Lenart Merherič. Protestantstvo stališče je utemeljeval tako s Svetim pismom kot z deželnim ustavnim redom. Pozval je k »trpeči nepokorščini«, zavrnil vsakršno obliko neposrednega upora zoper deželnega kneza in sovornike tolažil z božjo previdnostjo, saj naj bi ta poskrbela za svoje zveste.¹⁶⁹ Kranjski stanovi so na *Hauptresolution* uradno odgovorili 24. februarja 1600:¹⁷⁰ Ferdinandove posvetne oblasti niso z ničimer spodkopavali, sleherno oblast v okviru vere pa so mu odrekli sklicujoč se pač na augsburški verski mir.¹⁷¹

Stanovske pritožbe pa le niso zalegle, nadvojvoda je v skladu s spomenico škofa Stobeja še naprej izvajal načrtani program protireformacije.

Leta 1599 je deželo Kranjsko poleg politično-verskih napetosti in vojne s Turki prizadela kuga, ki je v prestolnici morila sicer že od novembra prejšnjega leta, potem ko se je maja 1599 v Ljubljano ponovno razširila iz Dolenjske.¹⁷² Epidemija je pustošila še v juniju, tako da so sodišča in drugi uradi svoje sedeže preselili v Kamnik, tam pa se je 25. junija zbral tudi deželni zbor.¹⁷³ Kuga je Ljubljano ogrožala še celo poletje in v začetku jeseni.¹⁷⁴ Na zasedanju v Kamniku je deželni zbor obravnaval tudi *Hauptresolution* – odgovor deželnega kneza na stanovske pritožbe z 22. januarja, v katerem je knez pritožbe zavrnil, češ da je njegov oče nadvojvoda Karel bruško pacifikacijo obljubil le v svojem imenu in nikakor ne za svoje potomce. Poleg tega se je protestantizem širil v mesta in trge, tega pa verska pomiritev z izjemo treh deželnih prestolnic in Judenburga ni dovoljevala.¹⁷⁵ Kranjski stanovi so se 26. junija odločili počakati na mnenje štajerskih kolegov.¹⁷⁶

Deželnoknežja protireformacija je med drugim povzročila, da so protestanti različnih stanov strnili vrste; ljubljanski meščani so se na primer povezali s poverjeniki iz vrst plemstva.¹⁷⁷ Vendar tudi to ni ustavilo nadvojvode, da ne bi odstranil še zadnjih preostalih protestantov iz mestnega sveta. Jezuiti poročajo:

»V tem letu so iz mestnega sveta izključili vse očitne krivoverce in jih nadomestili s katoličani; tudi mlačne bi bili nadomestili bolj goreči, ko bi Ljubljana imela kaj takih. Zelo ugodno je bilo tudi to, da se je po prizadevanju naših spreobrnilo pet hiš. Iz teh so namreč izhajali tisti, ki so nadomestili krivoverce.«¹⁷⁸

Vladimir Fabjančič pravi le, da je bil mestni svet tega leta že katoliški ter da je poslušno izpolnjeval deželnoknežje ukaze o odpravljanju protestantizma v mestu.¹⁷⁹ Politične razmere so se sicer zaostrovale, čeprav je vse bolj očitno

¹⁶⁸ *Hauptresolution* Ferdinands II. objavljena v Loserth: *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. 1. Teil*, št. 731, str. 559–560; Gruden: *Zgodovina*, str. 826.

¹⁶⁹ Jerše: *Vera*, upanje, oblast, str. 93.

¹⁷⁰ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 300.

¹⁷¹ Jerše: *Vera*, upanje, oblast, str. 94–95.

¹⁷² Glej tudi Golec: *Kužne epidemije*, str. 23–64.

¹⁷³ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 285; *Historia annua*, str. 31; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 292.

¹⁷⁴ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 298.

¹⁷⁵ Dimitz: *Kurzgefasste Geschichte*, str. 87.

¹⁷⁶ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 294.

¹⁷⁷ Leta 1599. so bili stanovski poverjeniki na Kranjskem: Jurij Anickhurn (*Georg Anickhurn*), baron Nikolaj Egkh (*Niclas Freyherr zu Egkh*), Aleksander Paradeiser (*Alexander Paradeyser*), Janez Ludvik Sauer (*Hanns Ludwig Sauer*). (Valvasor: *Die Ehre*, 3. Band, IX. Buch, str. 87).

¹⁷⁸ *Historia annua*, str. 33.

¹⁷⁹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 299.

prevzemal iniciativo katoliški tabor. Politični cilj jezuitov, zastavonoš katoliške stranke, je bil ves čas jasen – »zatrte luteranstva«:

»In da se ne bi zaman trudili, so bili naši patri po nagovarjanju najvišjih odličnikov prisiljeni sestati se s presvetlim nadvojvodom, mu razložiti nevarnost in mu prikazati, kako bi se primerno postavili po robu. Tako so dosegli, da so se katoličani čudovito dvignili, presvetli knez se je z vso vnemo zavzel za pospeševanje katoliške zadeve in je bolj pritiskal na luterane. Ker je luteranom tako upadel pogum, sije veliko upanje, ne le da se bodo ti v kratkem, če ne drugače tudi na silo vrnili h katoliški veri, ampak da bodo tudi drugi na Kranjskem iskali zgled in pomoč za zatrtje luteranstva. Takšen nekako je politični položaj.«¹⁸⁰

Protireformacija je začela doživljati trajnejše uspehe in postopno je deželnoknežja katoliška stran dokončno prevzela pobudo: v katolicizmu so se začeli spreobračati meščani, številni sicer le na videz, saj so v raznih poročilih pogosto omenjeni mlačni katoličani. Primer konvertita v vrstah mestne uprave je dvakratni mestni sodnik Martin Schöberl, ki je v katolicizmu po vsej verjetnosti prestopil leta 1599.¹⁸¹ Med spreobrnjenici so bile tega leta tudi tri plemkinje iz pomembnejših družin, in sicer soproga Janeza Bonoma, ki je po očetu izhajala iz rodu Lambergov, po materi pa Auerspergov, soproga Jurija Lenkoviča ter vdova Adama Bonoma, Felicita iz družine Auersperg.¹⁸² Vse tri spreobrnjenke naj bi iz vrst lastnih družin in plemiškega stanu zato prejele številne grožnje.¹⁸³

30. septembra 1599 je nadvojvoda pozval vse protestantske meščane notranjeavstrijskih dežel, naj se vrnejo v katoliško Cerkev.¹⁸⁴ Jezuiti nadvojvodovega poziva sicer ne omenjajo neposredno, vendar opisujejo, kakšne reakcije so sprožili protireformacijski ukrepi med protestantskimi deželani v deželnem zboru:

»... na zborih in javnih shodih, ki so se ponovili najmanj šestkrat,¹⁸⁵ so odločno odklonili vsako pomoč proti Turkom, če se ne pokličejo nazaj luteranski predikanti in se ne prizna verska svoboda, in to ne samo njim, kakor so jo imeli prej zaradi nekakšne popustljivosti, temveč tudi meščanom, kmetom, služabnikom in sploh vsem. Izjavili so, da se ne bodo posvetovali o ničemer glede javnih zadev, če presvetli nadvojvoda na vse njihove pritožbe ne bo odgovoril in dovolil, kar zahtevajo.«¹⁸⁶

V novembru je nadvojvoda izdal nove protireformacijske dekrete, tako je 12. novembra izdal patent o dokončnem izgonu predikantov in prenehanju protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah, ki je v prihodnjem poglavju preveden in komentiran. 16. novembra 1599 je prišel deželnoknežji ukaz kranjskemu vicedomu, naj strogo prepove prodajo protestantskih knjig.¹⁸⁷

¹⁸⁰ *Historia annua*, str. 32.

¹⁸¹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 281.

¹⁸² Letopis opisuje verjetno pretirano zgodbo trpinčenja, ki ga je Felicita Bonomo prestala zaradi svoje spreobrnitve v katolištvo, sorodniki, namreč Herbard Turjaški, naj bi jo namreč ugrabili in mučili na gradu Žužemberk (*Historia annua*, str. 31).

¹⁸³ *Historia annua*, str. 31, 33–34.

¹⁸⁴ O tem Ferdinandovem pozivu protestantskim meščanom notranjeavstrijskih dežel, naj »se vrnejo« v katoliško vero, poroča samo Gruden, ni ga najti nikjer drugod. Vendar bi lahko bil prav ta poziv pravna podlaga za delo reformacijskih komisij v prihodnjih letih. (Gruden: *Zgodovina*, str. 826).

¹⁸⁵ Z »zbori in javnimi shodi« je bržkone mišljen kranjski deželni zbor, ki je tega leta zasedal kar šestkrat.

¹⁸⁶ *Historia annua*, str. 30.

¹⁸⁷ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 299.

Ljubljanski škof Tomaž Hren v svojem poročilu o reformaciji na Kranjskem, ki ga je namenil sekovskemu škofu Martinu Brennerju in je verjetno nastalo kmalu po decembru 1605,¹⁸⁸ takole opisuje dogodke, povezane z izgonom Felicijana Trubarja, zadnjega superintendenta kranjske luteranske Cerkve:

»... Felicijan, ko ga je presvetli nadvojvoda Ferdinand leta 1600 skupaj z drugimi predikanti, sodržavljeni in zavezniki v veri izgnal iz Kranjske.«¹⁸⁹

Hren je svoje poročilo bržkone pisal po spominu in z več kot petletno distanco ter zato zagrešil nekaj napak, saj je združil izgon predikantov iz leta 1598 in poziv protestantskim meščanom h konverziji iz leta 1599 ter ju prestavil v leto 1600, ko je začela delovati njegova komisija. Valvasor je izgon protestantov po letu 1599 posredno omenil tudi pri pregledu piscev s Kranjske, kjer pravi:

»David Verbec, po rodu iz Ljubljane, je bil doktor medicine, njegov brat pa ljubljanski župan. Ker je prevzel evangeličansko vero, se je odpravil v Augsburg in pozneje v Speyer. Nazadnje je ostal v Ulmu in v Augsburgu.«¹⁹⁰

Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah

Edicijska načela

Edicijska načela upoštevajo navodila za transkribiranje in objavo zgodnjenovoveških nemških tekstov revije *Acta ecclesiastica Sloveniae*¹⁹¹ in smernice nemškega zgodovinarskega združenja *Gesamtverein der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine*.¹⁹² Transkripcija besedila upošteva izvirnik z nekaj izjemami, in sicer: enopomenske okrajšave in ligature so razrešene brez opomb, npr. *vñ* → *und*, razen okrajšave *etc.*, ki ni razrešena, večpomenskih okrajšav v tem dokumentu ni; črke: *i*, *j*, *u*, *v* in *w* smo zapisovali v skladu z njihovo glasovno vrednostjo, prav tako tudi nismo ločevali dolgega *s*: *f* od ostrega *s*: *s*; dosledno smo uporabljali redukcijo podvojenih soglasnikov znotraj besed, npr. *vnnd* → *und*; ločila smo poenotili v skladu s slovničnimi pravili, ohranili pa smo znake */*. V ostalih primerih se transkripcija drži predloge. Ker gre za tisk, smo se pri pisanju velikih in malih črk zvesto držali predloge, v skladu s katero so tudi besede pisane skupaj ali narazen. Vsi diakritični znaki so dosledno navedeni, gre za nadpisano črko *e*, npr.: *á*, *ó* in *ú*, kadar pa so ta mesta označena s preglasi, transkripcija to zvesto upošteva: *ä*, *ö* in *ü*. Lastna imena so pisana v obliki, ki ustreza predlogi, npr. *Ferdinand*, *Ferdinandt*. Zapisa samoglasnikov nismo nikjer spreminjali.

V tisku se uporabljajo različne vrste črk, večina teksta je v nemškem jeziku in tiskani gotici, besede, ki so v predlogi natisnjene v humanistični pisavi, so v transkripciji v ležečem tisku. npr. *Beneficiaten*. Transkripcija je opremljena s štejem vrstic, številke vrstic so navedene v nadpisani obliki, npr.: ^[1] (predloga ima petintrideset vrstic).

V Arhivu Republike Slovenije sta shranjena dva izvoda patenta, tekst obeh pa je identičen. Kot predloga transkripciji je bil dokument iz fonda AS 1097,

¹⁸⁸ Deželak Trojar: Memorial, str. 417.

¹⁸⁹ Hren: Memorial, str. 37.

¹⁹⁰ Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar o slovstvu na Kranjskem, str. 133.

¹⁹¹ Priporočila za izdajanje, str. 385–392.

¹⁹² *Richtlinien für die Edition*, str. 28–39.

Zbirka normalij, ker je manj poškodovan od sicer restavriranega primerka iz fonda AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko.

Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah.

1599, november 12., Gradec.

Orig. papir, tisk: 1)(35,7 x 49,4 cm, filigran: dvoglavi orel s krono) ARS, AS 1097, Zbirka normalij, mapa 2, Cesarski patenti 1560–1619, št. 92. — 2) (33,9 x 50,3 cm, filigran: dvoglavi orel s krono) ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, fasc. 135, šk. 261, lit. R, XIV/9. (dokument je bil dlje časa prepognjen, več razjed, ena večja luknja. Sicer je bil dokument restavriran in prilepljen na novo podlago, hranjen v posebni škatli poleg škatle 261).

Ed.: Loserth, Johann: Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Teil 1.: Die Zeiten der Regentschaft und sie Auflösung des Protestantischen Schul- und Kirchen-Ministeriums in Innerösterreich 1590-1600, št. 842, str. 611–613; Čutić Gorup: Dekret nadvojvode, str. 77–85.

Lit.: Valvasor, Die Ehre, 2. Band, VII. Buch, str. 462–470; Dimitz, Geschichte III., str. 285–315; Gruden, Zgodovina, str. 826; Štih, Simoniti, Zgodovina, str. 210–220;

Ohranjenost dokumenta: dokument je bil prepognjen na šest delov, ena razjeda, tekst je v celoti berljiv.

Transkripcija

^[1]Wir Ferdinand von Gottes Gnaden / Ertzhertzog zu Osterreich / Hertzog ^[2]zu Burgundt / Steyer / Kärndten / Crain und Wirttemberg / etc. Graue zu Tyrol und Görtz / etc. Embietten N. allen und jeden unsern ^[3]nachgesetzten Geistlich / und Weltlichen Obrigkhaiten / Landtleuten / Burgern / Gemainden / und sonsten meniglich / was würden / stands oder Wesens die ^[4]in unsern Erbfürstenthumben und Landen gesessen sein: Unser gnad / und geben Euch zuvernemen.¹⁹³Das / veil wir nemblichen / hieuo und Jetzo ^[5]Imer fort von denen Catholischen der Römischen allain seligmachenden Religion / zuegethonen ordenlichen Seelsorgern / Bischouen / Pfarrern / und ^[6]Beneficiaten, zum Offtermallen und fast täglich / mit sonderer hoher / und zwar billicher beschwâr angeloffen: und uns benebens aus schuldiger pflicht / un=^[7]derthenigist angebracht worden / Wie Ire gedachter Seelsorger / Geistlichen ordenlichen *Jurisdiction* underworffene Schâfflein / von denen unCatholischen ^[8]Sectischen falschen Lehrern / und eingetrungnen Predicanten / hin und wider verführt / in verdambliche Irrthumb und Ketzereyen gebracht / und das ^[9]Inen Ire uralte / von vill hundert Jaren hero wollersessne Pfarrlichen Recht / und gerechtighaiten / in vill manich weeg entzogen werden / mit under=^[10]thenigister demütigister ansuehung / das wir als Herr und Landtsfürst / auch Obrister Vogt / aller Geistlichen Stiftungen / die höchstbedürfftige ^[11]wend: und einsechung / gnedigist thuen und fûerkhern wolten / Das wir demnach / aus Christlichem Gottsellichem Eiffer / unserer wahren erkhenten ^[12]und bekhenten / allgemainen Religion / nit unbillich bewôgt worden / Die Sectischen Lehrer und Predicanten / Zumall unsern vor disem Irentwillen / ^[13]und in dergleichen Religions sachen / manigfaltig Ausgangnen ernstlichen *Special* Beuelchen / der

¹⁹³ V dokumentu je na tem mestu daljši razmik, ki verjetno pomeni nov odstavek.

schuldige gehorsamb / in nichten / oder doch wenig gelaist ^[14]worden / von den Stötten und Mårckhten / so woll denen Pfarr: und andern Khirchen / und *Beneficien* am Gey / damit die Burger / auch anders gemaines ^[15]Volck / von Irer falschen Lehr und *Opinion* abgewendet / und nicht weiter / als layder mit viller armen Seelen undergang bishero bschehen¹⁹⁴ / verfiert wur=^[16]den / alldings ab: und hinweck zuschaffen / Und uns aber anjetzo noch schmerzlicher fürkhombt / das nicht allain sollicher thails hievor beschehen ^[17]hinweg= schaffung zuwider gehandelt: Sondern auch gemelte Predicanten sich vermesenlichen understehen sollen / die gedachten Burger und underthonen in ge=^[18]main / zu Iren hin und wider in Gschlössern / und andern Ortten haltenden verbotnen *Exercitien*, nicht allain zue zulassen: Sondern auch dieselben Irer ^[19]vermainten falschen Lehr nach / mit der Beicht / *Communion*, und andern vermainten geistlichen *Acten*, zuversehen Welliches uns aber / als Herrn und ^[20]Landsfürsten / khaines weegs zugestatten und zue zusehen gemaint. Das wir derowegen nun hinfüran in Craft offner General / zu abstellung dessen hie=^[21]mit dises lauter / und außstruckhlich *Statuirt*, und Ernstlich beuolchen haben wöllen / Zumfall sich hinfüran ainiger Predicant / oder vermainter Lehrer under=^[22]stehen werde / dergleichen *Exercitium* haimblich oder öffentlich / in beywesen bemelter Burger / Paurn / oder underthonen anzustellen / und zuhalten / oder ^[23]aber (das noch vill mehr khaines weegs zgedulden) denselben Ir vermainte Beicht und *Communion*, auch andere geistliche *officia* zu *administriern*, und ^[24]Sy dardurch Irer falschen Lehr anhengig zumachen / auch also denen ordenlichen Seelsorgern / Pfarrern / und *Beneficiaten*, an Iren Rechten / eintrag ^[25]zuthuen. Das so dann ain Jedlicher sollicher Predicant / Er sey wer Er wölle / als baldt *ipso facto*, aus allen unsern Landen gântzlichen / und also geschafft / ^[26]und *bandisirt* sein solle / Das zum fall Er uber sollich außschaffung / und *Bannum*, verrer in unsern Landen oder gebiet zubetretten / Der oder dieselben nit ^[27]allain mûglichist zur verhaftung gebracht: Sondern auch mit ernstlicher Leibs und guets bestraffung / so woll gegen Iren aignen Personen / als derselben ^[28]*receptatorn*, und denen so hierrüber Sy aufhalten wurden / ohn alles verschonen / strackhs mit allem ernst / und scherffe nach / verfarnt werden solle. Und ^[29]gebieten darauf allen und Jeden obbenenten Geistlichen und Weltlichen Obrigkaiten / Landtschaubtleüten / Landts verwaltern / Vitzdomben / Haubtleüthen / ^[30]Burgermaistern / Richtern / Burgern / Gemainden / und sonst menigelig / Ob disen Unsern Generaln stâtt und vest zuhalten / darwider nit thuen / ^[31]noch andern zuthuen zugestatten / in khain weiß / als lieb ainem Jeden sey / vnser ungnad und straff / zuvermeiden. Das mainen wir Ernstlich / Und es ^[32]beschicht hieran unser entlicher willen und mainung. Geben in unser Stat Grätz / den zwölfften tag des Monats Nouembris / Anno / etc. im Neunund=^[33]Neuntzigisten.

^[34]Ad mandatum Serenissimi

^[35]Domini Archiducis proprium.

Ferdinandt

*V papir vtisnjeni pečat izstavitelja v rdečem vosku, podoba: heraldični grb slabo viden, napis nečitljiv, premer 4,4 cm.*¹⁹⁵

¹⁹⁴ Verjetno gre za tiskarsko napako, bržkone bi moralo pisati: *beschehen*.

¹⁹⁵ Maja Čutić Gorup podaja transkripcijo napisa na pečatu, verjetno pridobljeno na osnovi drugih virov: »FERDINA DG ARCHI DVX AUSTRIAE DVX BURGUNDIAE STIRIAE KARINTHIAE CARNI WIRT COMS TIRO ET GORIT« (Čutić Gorup: Dekret, str. 84).

Prevod

Mi, Ferdinand, po milosti božji nadvojvoda Avstrijski, vojvoda Burgundije, Štajerske, Koroške, Kranjske in Württemberga itd., grof Tirolske in Goriške itd.; naklanjamo vsem našim podrejenim cerkvenim in svetnim gosposkam, deželanom, meščanom, soseskam, in sicer vsem in vsakomur posebej, ki biva v naših dednih kneževinah in deželah, ne glede na čast, stan ali položaj, našo milost in vam dajemo vedeti.

Tukaj in zdaj dobivamo od katoliških dušnih pastirjev, škofov, župnikov in beneficiatov, predanih edino zveličavni rimski veri, vedno znova in malodane dnevno posebej hude, sicer pa povsem upravičene pritožbe, ki jih na nas naslavlja v veliki ponižnosti in kakor jim nalaga njihova dolžnost: da namreč njihove ovčice, podrejene njihovi zakoniti cerkveni oblasti, zavajajo in vedno znova vodijo v prekleto zmoto in krivoverstvo nekatoliški, sektaški, lažni učitelji in vsiljeni predikanti, ki jim na različne načine jemljejo njihovo prastaro, mnogo stoletij posedovano župnijsko oblast in pravice. Prošijo nas torej omenjeni cerkveni stanovi kar najbolj podložno in ponižno, naj kot gospod in deželni knez pa tudi kot vrhovni odvetnik vseh cerkvenih ustanov milostno naredimo prepotrebni pregled stvari in izvedemo njihovo nadvse potrebno reformo. Sektaški učitelji in predikanti niso izkazovali dolžnega spoštovanja najrazličnejših resnih, posebnih ukazov, ki smo jih prej izdajali zaradi njih v tovrstnih verskih zadevah, ali pa so ga izkazovali le deloma. Mi smo jih bili zato iz krščanske pobožne gorečnosti ter zaradi naše prave prepoznane in izpovedane vesoljne vere primorani izgnati in spraviti proč iz mest in trgov ter iz njihovih župnijskih in drugih cerkva ter beneficijev na deželi, da s svojim zmotnim naukom ne bi več zavajali in zapeljevali meščanov in drugega preprostega ljudstva, kot se je to do zdaj žal dogajalo s propadom številnih ubogih duš. In zdaj nas še bolj boli, ko slišimo, da se ni le ravnalo v nasprotju z izgonom, ki je bil izveden z naše strani, temveč so si omenjeni predikanti tudi nesramno drznili ne le pripustiti omenjene meščane in na sploh podložnike k njihovim obredom, ki so jih opravljali na posameznih gradovih in na drugih krajih, ampak jih tudi zavajati s spovedjo in obhajilom ter drugimi zmotnimi duhovnimi dejanji v skladu z njihovim krivim naukom, česar pa mi kot gospod in deželni knez ne bomo na noben način dovolili in trpeli.

Zato mi jasno in glasno določamo in resno ukazujemo z javnim ukazom za odpravo [tovrstnih dejanj]: če bi si poslej neki predikant ali lažni učitelj drznil skrivaj ali javno izvajati takšno obredje ob navzočnosti zgoraj omenjenih meščanov, kmetov ali podložnikov; ali pa če bi si drznil izvajati (to pa je še mnogo bolj nedopustno) svojo zmotno spoved, obhajilo in druga duhovniška opravila ter jih [meščane, kmete ali podložnike] tako pridružil svojemu krivemu nauku in bi s tem kršil pravice pravih dušnih pastirjev, župnikov in beneficiatov. V tem primeru, naj bo vsak takšen predikant, ne glede na to kdo je, zaradi svojega dejanja takoj v celoti pregnan in izgnan iz vseh naših dežel. V primeru, da bi on kljub takšnemu izgonu in pregonu ponovno prišel v naše dežele ali na naše ozemlje, potem naj se ga (oziroma jih) ne le zapre, temveč po možnosti tudi strogo telesno in premoženjsko kaznuje, proti njemu samemu in proti tistim, ki ga sprejmejo in pri katerih se zadržuje, pa naj se ukrepa brez vsakega prizanašanja, takoj, z vso resnostjo in ostrino. In zato ukazujemo vsem in vsakomur od zgoraj omenjenih cerkvenih in svetnih gosposk, deželnim glavarjem, deželnim upravnikom, vicedomom, glavarjem, županom, sodnikom, meščanom, občinam, in sploh vsem, da ta naš ukaz spoštujejo in se ga držijo, proti njemu ničesar ne storijo, niti drugim ne dopustijo, da bi ravnali v neskladju z njim na kakršen koli način, saj se bodo le tako izognili naši nemilosti in kazni. To mislimo resno in je naša končna volja in mnenje.

Patent, Gradec, 12. november 1599
(ARS, AS 1097, mapa 2, Cesarski patenti 1560–1619, št. 92)

Patent Gradec, 12. november 1599
(ARS, AS 1, fasc. 135, šk. 261, lit. R, XIV/9)

Dano v našem mestu Gradec, dvanajstega dne meseca novembra, v letu itd. devetindevetdesetem.

Po osebnem ukazu presvetlega
gospoda nadvojvode

Komentar

Objavljeni patent je iz serije dekretov, ki jih je nadvojvoda Ferdinand izdal za odpravo protestantske (evangeličanske) vere v notranjeavstrijskih deželah. Deželni knez dejansko ponavlja svoje zahteve po izgonu predikantov, ki jih je iz Gradca sicer izgnal že septembra, iz Ljubljane pa oktobra 1598. Predikanti so mesti zapustili, vendar se jih je večina poskrila po gradovih in nadaljevala svojo versko prakso.

Ferdinand v uvodu pravi, da ga je katoliška duhovščina opozorila na navzočnost predikantov v deželi, da naj bi ti opravljali svoje verske obrede in da so pri teh pogosto tudi meščani in kmetje. Poudarja še, da se njegovih prejšnjih ukazov o izgonu predikanti niso držali ter opozarja na »duhovno škodo«, ki jo zato imajo meščani in podložniki. Ukazuje, naj bodo predikanti izgnani iz notranjeavstrijskih dežel in naj jih, če se vrnejo, zaprejo ter telesno in gmotno kaznujejo, s kaznimi pa grozi tudi tistim, ki bi jih zadrževali pri sebi. To se je nanašalo predvsem na plemstvo. Ob koncu se obrača na vse nosilce oblasti v deželi, naj njegov ukaz spoštujejo.

Valvasor je imel bržkone v mislih prav ta patent, ko je o lovu na predikante, ki so se skrili po deželi, zapisal:

»Potem ko se je dognalo in razvedelo, da se evangeličanski pridigarji, ki jih je prejšnjega leta 1598 Njegova knež. svtl. izgnala iz te vojvodine Kranjske Felicijan Trubar, Georg Clement, Johannes Snoilschik (Janž Znojilšek) in Nicolaus Wuritsch, v nasprotju z ukazom Njegove svetl. na raznih mestih skrivoma zadržujejo pri gospodih in deželanih v deželi, jih je na ukaz gospodov reformacijskih komisarjev iskal po posestvih in gradovih gospodov in deželanov vicedomski deželni sodnik, ki je imel patent deželnega kneza, spremljalo pa ga je neko število oboroženih kmetov; več teh so zvezanih pripeljali v ječo na glavnem gradu, jih vklenili, njihove hiše in zemljišča pa konfiscirali in prodali.«¹⁹⁶

Patent je pomemben, saj dokazuje, da se Ferdinandovi protireformacijski ukrepi na terenu niso hitro izvajali in da je bil protestantizem v deželi močno zakoreninjen. Že pred objavo pričujočega patenta je nadvojvoda 5. novembra protestantsko meščanstvo pozval, naj se spreobrne v katoliško vero, sledili so še drugi ukazi, ki so prepovedovali prodajo protestantskih knjig in prepevanje protestantskih pesmi. Tega in ostale ukaze so na terenu v prihodnjih letih izvršile deželnoknežje »reformacijske« komisije.¹⁹⁷

Omeniti velja tudi, da je dokument v fondu SI AS 1 poimenovan, kot: *»General nadvojvode Ferdinanda o izgonu luteranov iz njegovih dednih dežel.«¹⁹⁸* V povzetku arhivarja pa je zapisano: *»Nadvojvoda ukazuje, da se morajo vsi meščani, kmetje in podložniki spovedati in obhajati po rimokatoliškem obredu, luterani*

¹⁹⁶ Valvasor: *Čast in slava*, 2. zvezek, VII. knjiga, str. 468; Valvasor: *Die Ehre*, 2. Band, VII. Buch, str. 468.

¹⁹⁷ Gruđen: *Zgodovina*, str. 826; Dimitz: *Geschichte III.*, str. 299.

¹⁹⁸ ARS, AS 1, šk. 261, lit. R, XIV/9.

pa morajo zapustiti njegove dedne dežele.«¹⁹⁹ S patentom je nadvojvoda dejansko ponovno izganjal le predikante, ki so se že več kot leto dni skrivali po gradovih protestantskih plemičev, ne pa protestantov na splošno. Komentar, ki ga najdemo v fondu SI AS 1097, je ustrežnejši: »Religionspatent gegen die evangelische Lehre erlassen von Erz. Ferdinand II. 1599.«²⁰⁰

Razvoj v nadaljnjih letih in posledice

Konec leta 1599 so Ferdinandove odloke na terenu začele uresničevati »reformacijske« komisije; te so »prečesale« vse tri dežele ter skrbele, da so v občinskih odborih sedeli le še katoličani in da so meščani prisegli zvestobo. Poleg tega so izganjale protestantske voditelje, rušile protestantske cerkve, zasegale in zažigale protestantske knjige in uničevale protestantska pokopališča. Delo je navadno potekalo tako, da so prebivalce kraja, v katerega je komisija prišla, zbrali v mestni hiši ali cerkvi. Nato je škof, ki je vodil komisijo, pridigal, ljudje pa so morali priseči zvestobo deželnemu knezu; le prisega na Kranjskem je imela izrazitejši katoliški značaj.²⁰¹ Sekovski škof Brenner je med decembrom 1599 in avgustom 1600 vodil komisijo na Štajerskem ter se septembra 1600 lotil še Koroške.²⁰² Komisijo na Kranjskem je vodil škof Hren, delo pa je začel zadnji, 22. decembra 1600, vendar ga je opravil temeljiteje kot Brenner, verjetno tudi zato, ker se je ves čas srečeval s podtikanjem graških nuncijev in si ni smel privoščiti površno opravljenega dela.²⁰³

22. decembra 1600 je Hrenova reformacijska komisija začela delati v Ljubljani. Poleg ljubljanskega škofa sta jo vodila še kranjski deželni glavar Jurij Lenkovič in kranjski deželni vicedom Jožef Rabatta. Med izvajanjem (re)katolizacije mesta je komisija v hišah protestantov, ki se niso hoteli spreobrniti, zaplenila več knjig ali pa so te komisiji izročili spreobrnjenci. Izmed zaseženih knjig so nato sežgali tiste, ki so bile na *indeksu prepovedanih knjig* papeža Klemena VIII. iz leta 1596. Prvi eksemplarični požig knjig v Ljubljani se je zgodil 29. decembra 1600 zvečer, po sklepanju Luke Vidmarja ob prangerju na Mestem trgu.²⁰⁴ Drugi požig zaseženih knjig v mestu je bil 9. januarja 1601,²⁰⁵ verjetno na istem kraju. Po Vidmarjevih ocenah je bilo skupaj uničenih približno šest vozov knjig ali med 840 in 1680 zvezkov. To sta bila največja požiga knjig na Kranjskem, sledili so še požigi v Škofji Loki in Kranju. Večina sežganih knjig je bila nemških ali latinskih, nekaj je bilo tudi italijanskih, slovenskih pa vsekakor največ deset odstotkov. Med slovenskimi knjigami so bila zlasti v ospredju dela Primoža Trubarja, ki je bil kot edini Slovenec uvrščen na rimski indeks najspornejših avtorjev t. i. prvega razreda. Med sežganimi knjigami ni bilo knjig iz večjih protestantskih zbirk v deželi, kot so bile stanovska knjižnica, knjižnica Felicijana Trubarja, knjige iz cerkve sv. Elizabete in stanovske šole; te je kranjska protestantska Cerkev skupaj z deželnimi stanovi že leta 1598 umaknila v deželno hišo – Lontovž.²⁰⁶ Tam so jih hranili med letoma 1598 in 1601.²⁰⁷

Mesec januar 1601 je bil nato namenjen katolizaciji ljubljanskih meščanov, komisija je predse poklicala vse mestno prebivalstvo z uradniki deželnih

¹⁹⁹ ARS, AS 1, šk. 261, lit. R, XIV/9.

²⁰⁰ ARS, AS 1097, mapa 2, Cesarski patenti 1560–1619, št. 92.

²⁰¹ Gruden: *Zgodovina*, str. 826; Ahačič: *Zgodovina misli*, str. 30–33.

²⁰² Gruden: *Zgodovina*, str. 827–833.

²⁰³ Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 332.

²⁰⁴ Vidmar: *Požiga*, str. 211.

²⁰⁵ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 312.

²⁰⁶ Vidmar: *Požiga*, str. 211.

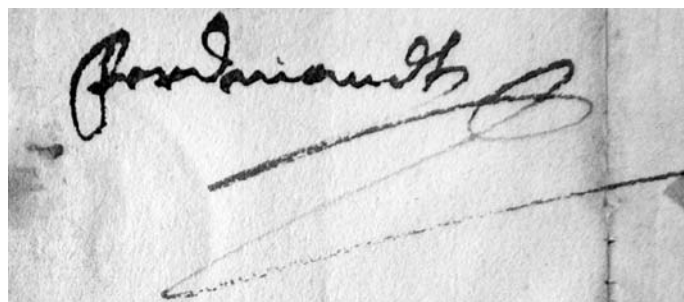
²⁰⁷ Prav tam, str. 207.

stanov vred. Tistim, ki niso sprejeli katoliške vere, je bil določen čas, in sicer šest tednov in tri dni, v katerem so morali prodati svoje nepremičnine, od imetja plačati deseti pfenig vladarju, poravnati dolgove svojim upnikom ter se izseliti.²⁰⁸ Komisija je 11. januarja 1601 uničila protestantsko pokopališče pri Ljubljani (v današnji Gosposvetski ulici).²⁰⁹ Potem se je začelo pustošenje grobov protestantov po šestih ljubljanskih cerkvah. August Dimitz piše, da naj bi komisija na Hrenov ukaz v špitalski cerkvi sv. Elizabete odprla več grobov in iz njih v Ljubljano pometala posmrtno ostanke tam pokopanih, med drugim tudi plemičev, ki so se proslavili v vojnah proti Turkom.²¹⁰ To poročilo je morda pretirano, zlasti kar zadeva skrunitev grobov plemstva. Kakšen je bil v resnici obseg onečaščenja grobov, ne vemo, saj se je Hren »pohvalil« le za eno tovrstno dejanje, in sicer je v svojem *Memorialu* sekovskemu škofu leta 1605 zapisal, da je šlo za posmrtno ostanke naslednika tretjega superintendenta kranjske protestantske Cerkve, Krištofa Spindlerja:

»Za njim pa švabski magister Krištof Spindler, tretji Trubarjev naslednik in nemški pridigar, ki so ga krivoverske gospe imenovale angel Božji. V času reformacije so ga izkopali in vrgel sem ga v reko.«²¹¹

Vladislav Fabjančič poroča, da je škof Hren špitalsko cerkev posvetil na veliki torek 1601, čemur je sledila velika pojedina v mestni hiši, na katero so bili povabljeni vsi dostojanstveniki.²¹² Kaj točno se je dogajalo s špitalsko cerkvijo sv. Elizabete, med 1. novembrom 1598, ko jo je Hren prvič »reformiral« in v njej imel sveto mašo,²¹³ ter januarjem 1601, ko so bile opustošene protestantske grobnice v njej ni znano.

V *Slavi* je delo »reformacijskih« komisij opisano z nekoliko sarkazma, sicer ga najdemo v opisu dela komisij na Štajerskem, vendar se opazki vsaj posredno nanašata tudi na dogajanje na Kranjskem.²¹⁴ Glede »reformiranja« v Gradcu beremo: »... ker luteransko-evangeličanske religi-

*Ferdinandov podpis
(ARS, AS 1, fasc. 135, šk. 261, lit. R, XIV/9)*

²⁰⁸ Valvasor: *Čast in slava, 2. zvezek, VII. knjiga*, str. 468; Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 468.

²⁰⁹ Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 312.

²¹⁰ Dimitz: *Geschichte III.*, str. 333.

²¹¹ Hren: *Memorial*, str. 38–39.

²¹² Fabjančič: *Ljubljanski sodniki 2*, str. 312.

²¹³ Vidmar: *Požiga*, str. 207.

²¹⁴ Avtor večine poglavij v VII. knjigi, katere 40 % je posvečeno začetkom in zatrtju protestantizma na Kranjskem, je, kot dokazuje Lilijana Žnidaršič Golec, goreč protestant Erazem Francisci, redaktor *Slave*. (Žnidaršič Golec: *O verskem in religioznem*, str. 2).

je niso obravnavali drugače kot pa kak plevel, ki ga je treba izriti v celoti, ne da bi pustili kaj korenin, ...».²¹⁵ Dalje je v Slavi še nekaj zanimivih vrstic o delu komisije na Štajerskem:

»... je dal nadvojvoda svojim komisarjem ukaz, naj enak postopek reformiranja opravijo na deželi. In to so z vso skrbnostjo tudi počeli, to pa s tako vnemo, kot da bi morali iztrebiti Baalove templje in svečenike.«²¹⁶

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- ◊ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 261, lit. R, XIV/9
- ◊ SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 837, Peritzhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698; šk. 937, Carnioliae Pragmatica, Pars I
- ◊ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I/7r, Landts=Handtvesst Deß Lößlichen Hözogthumbs Crain [...]. Laybach, 1687
- ◊ SI AS 1097, Zbirka normalij, mapa 2, Cesarski patenti 1560–1619, št. 92

OBJAVLJENI VIRI

Benedik, Metod: Instrukcija papeža Klemena VIII. za obnovo katoliške vere na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem z dne 13. aprila 1592. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae (Miscelanea)* 1 (1979), str. 16–41.

Dimitz, August: Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain XXII* (1867), str. 43–124.

Grazer Nuntiatur, 4. Band, Nuntiatur des Girolamo Portia 1595–1598. (ur. Johann Rainer). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.

Hren, Tomaž: Memorial o zadevah, ki jih je treba popisati za prečastitega sekovskega škofa: Kritični prevod. V: *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: O slovstvu na Kranjskem: Znanstveno kritična izdaja* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2009, str. 33–42.

Hurter, Friedrich von: *Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern, bis zu dessen Krönung in Frankfurt: Personen-, Haus- und Landesgeschichte. 2. Band.* Schaffhausen: Hurtersche Buchhandlung, 1850.

Klun, Vinko Ferari: *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain. Heft 1.* Laibach: Historischer Verein für Krain, 1852.

Societas Jesu Collegium Labacense: *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis = Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove: (1596–1691).* prevod: Marija Kiatuta (ur. France Baraga). Ljubljana: Družina, 2003.

²¹⁵ Valvasor: *Čast in slava, 2. zvezek, VII. knjiga*, str. 467; Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 467.

²¹⁶ Valvasor: *Čast in slava, 2. zvezek, VII. knjiga*, str. 467; Valvasor: *Die Ehre, 2. Band, VII. Buch*, str. 467.

SPLETNI VIRI

Trubar, Felicijan. *Slovenska biografija* (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi728928/>) (21.05.2014)

Znojilšek, Janž. *Slovenska biografija* <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi871277/> (06.05.2014)

LITERATURA

Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: Katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.

Albrecht, Dieter: Ferdinand II. (1619–1637). V: *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland* (ur. Anton Schindling, Walter Ziegler). München: Beck, 1990, 125–141.

Benedik, Metod: Odgovor ljubljanskih škofov na zahteve po prenovi Cerkve v 16. in 17. stoletju. V: *Ljubljanska škofija 550 let.* (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija Ljubljana, 2011, str. 41–66.

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

Ćutić Gorup, Maja: Dekret nadvojvode Ferdinanda iz 1599. o izgonu protestanata. V: *Croatica Christiana Periodica* 33 (2009), št. 63, str. 77–85.

Die Kaiser: 1200 Jahre europäische Geschichte (ur. Gerhard Hartmann, Karl R. Schmith et al.). Wiesbaden: Marix, 2006.

Deželak Trojar, Monika: Memorial škofa Tomaža Hrena. V: *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: O slovstvu na Kranjskem: Znanstveno kritična izdaja* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2009, str. 417–419.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. 2. Band. Vom Regierungs Antritte Erzherzog Karls in Innerösterreich (1564) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813)*. Laibach: Ignaz von Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1876.

Dimitz, August: *Kurzgefasste Geschichte Krains mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*. Laibach: Ignaz von Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1886.

Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.

Dolinar, France M.: Die Gegenreformation in Innerösterreich und das Schicksal der Protestanten. V: *Primus Truber 1508–1598: Der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Sönke Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 2011, str. 327–340.

Dolinar, France M.: Politische Rekatholisierung und katholische Reform in Innerösterreich am Beispiel des Laibacher Bischofs Tomaž Hren (1597/99–1630). V: *Primus Truber 1508–1598: Der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Sönke Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 2011, str. 341–354.

Dolinar, France M., Aleš Gabrič, Boris Golec, Miha Kosi, Tomaž Nabergoj, Mateja Rihtaršič: *Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt, Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.

Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, 2003.

Duhr, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, II. Band, 1. Teil*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1913.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820, 2. Zvezek. Župani in sodniki 1504–1605. Gradivo in razprave 23*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003.

Golec, Boris: Kužne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo. V: *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 49 (2001), št. 1/2, str. 23–64.

Golec, Boris: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. V: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 10.–12. oktober 2002* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, str. 15–30.

Golec, Boris: Meščanska naselja Vipavske in njihove posebnosti do konca fevdalne dobe. V: *Iz zgodovine Goriške* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2007, str. 201–230.

Grafenauer, Bogo: Zmaga deželnega kneza in izvedba protireformacije. V: *Zgodovina Slovencev* (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana: Cankarjeva Založba, 1979, str. 304–306.

Gratzy-Wardenegg, Oskar von: *Repertorium zu J. W. Freiherrn von Valvasors Die Ehre des Herzogthums Krain (1689): Enthaltend ein alphabetisches Namens-, Orts- und Sachregister und im Anhang eine Inhaltsübersicht*. Laibach: Selbstverlag, 1901.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.

Heinemeyer, Walter: *Richtlinien für die Edition Landesgeschichtlicher Quellen*. Marburg–Hannover: Selbstverlag des Gesamtvereins der Deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, 2000.

Jerše, Sašo: Vera, upanje, oblast: O notranjeavstrijskem političnem imaginariju v času verskih vrenj. V: *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica, 2009, str. 67–103.

Kohler, Alfred: Bayern als Vorbild für die innerösterreichische Gegenreformation. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 387–403.

Košir, Matevž: *Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem*. Ljubljana: Doktorska disertacija–Matevž Košir, 1999.

Mlinarč, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 1995.

Preinfalk, Miha: *Auerspergi: Po sledih mogočnega tura. Thesaurus memoriae Dissertationes 4*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.

Pörtner, Regina: *The Counter-Reformation in Central Europe: Styria 1580–1630*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2001.

Priporočila za izdajanje zgodnjenovoveških besedil. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 23 (2001), str. 385–392.

Rainer, Johann: Die Grazer Nuntiatur 1580–1622. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 289–293.

Rajšp, Vincenc: Protireformacija na Kranjskem na primeru župnije Škocjan pri Turjaku. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 203–209.

Richtlinien für die Edition Landesgeschichtlicher Quellen (ur. Walter Heinemeyer). Marburg, Hannover: Selbstverlag des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, 2000.

Schindling, Anton: Die Habsburger, das Reich, die Erblande und die Reformation. V: *Primus Truber 1508–1598: Der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Sönke Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 2011, str. 287–302.

Simoniti, Vasko: *Fanfare nasilja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.

Štih, Peter in Vasko Simoniti: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana, Celovec: Korotan, Mohorjeva družba, 1996.

Tilly, Charles: *Evropske revolucije 1492–1992*. Ljubljana: Založba / *cf., 2005.

Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.

Valvasor, Johann Weichard von: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain [...]*. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.

Žnidaršič Golec, Lilijana: O verskem in religioznem v »Slavi«: Pogledi J. V. Valvasorja in sledi E. Franciscija. [tipkopis, pripravljen za objavo v 5. zvezku študij k slovenskemu prevodu *Slave*].

Žnidaršič Golec, Lilijana: Vzroki in okoliščine ustanovitve Ljubljanske škofije ter oblikovanje njenega ozemlja. V: *Ljubljanska škofija 550 let*. (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Nadškofija Ljubljana, 2011, str. 7–26.

ZUSAMMENFASSUNG

ERZHERZOG FERDINANDS PATENT ÜBER DEN ENDGÜLTIGE LANDESVERWEIS DER PRÄDIKANTEN UND DIE ABSCHAFFUNG DES PROTESTANTISCHEN GOTTESDIENSTES IN DEN INNERÖSTERREICHISCHEN LÄNDERN AUS DEM JAHR 1599

Erzherzog Ferdinand, der Landesfürst der innerösterreichischen Länder und spätere Kaiser Ferdinand II., ist in die Geschichtsschreibung als Verfechter einer harten gegenreformatorischen Politik und als eine der zentralen Figuren des Dreißigjährigen Krieges eingegangen; am Höhepunkt seiner Macht zweifelsohne einer der wichtigsten politischen Faktoren in Europa, sammelte er seine ersten Erfahrungen auf dem politischen Parkett in Innerösterreich. Ferdinand übernahm die Macht nominell bei seiner Rückkehr aus Ingolstadt im Jahr 1595 und offiziell nach den Erbschenkungen, die in der Steiermark, in Kärnten und Krain von Dezember 1596 bis Februar 1597 stattfanden. Der neue Landesfürst gab den Forderungen der protestantischen Stände nicht nach und nahm schließlich ihre Erbschenkungen an, ohne den Ständen Religionskonzessionen gemacht zu haben, die von der Brucker Religionspazifikation festgelegt worden waren.

Dann kam die allmähliche Durchführung der Gegenreformation an die Reihe, die auf die politischen Rekatholisierungsprogramme in Innerösterreich folgte, insbesondere auf die Denkschrift des Lavanttaler Bischofs Georg Stobaeus aus dem Jahr 1598. Erzherzog Ferdinand gestaltete seine sakralisierte patriarchalisch-politische Gesinnung auf der Grundlage seiner katholischen Erziehung und Bildung aus, von Bedeutung war auch der Einfluss der bayrischen Verwandten der Wittelsbacher. Im Kontext seiner verfassungspolitischen Ansichten und politischen Programme, die sich bereits seit der Münchener Vereinbarung des Jahres 1579 entwickelten, können die in dem Beitrag behandelten Dekrete verstanden werden, insbesondere das Patent über den endgültigen Landesverweis der Prädikanten und die Abschaffung des protestantischen Gottesdienstes in den innerösterreichischen Ländern, mit dem der Erzherzog alle seine Anordnungen der vergangenen Jahre noch einmal zusammenfasste und dem Protestantismus in seinem Herrschaftsgebiet einen harten Schlag versetzte. Aus dem Patent ist zu ersehen, dass sich der Landesfürst bei der Regierung auf die katholische Geistlichkeit stützte, die ihn außerdem über die Glaubensverhältnisse in den Ländern laufend unterrichtete. Das Patent deutet auf die Entstehung des Kryptoprotentantismus nach der Ausweisung der Prädikanten aus den Städten im Jahr 1598 hin, als sich diese auf die Burgen und Schlösser des protestantischen Adels zurückzogen und dort mit der protestantischen Religionsausübung fortfuhren, wozu offensichtlich auch die ge-

wöhnlichen Menschen – Bürger und Bauern – zugelassen wurden. Ferdinand stellte eine Zuwiderhandlung – sowohl der Prädikanten als auch ihrer adligen Beschützer – unter hohe Strafe und forderte den Gehorsam aller Bewohner der Länder.

Auf die landesfürstlichen gegenreformatorischen Anordnungen und Verbote aus der Zeit zwischen 1598 und 1599 folgten in den darauffolgenden Jahren die Glaubenskommissionen, die unter bischöflicher Leitung die Steiermark, Kärnten und Krain durchkämmten und die Befehle des Landesfürsten an Ort und Stelle durchsetzten.